

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

JULIANE KOKOTT

της 23ης Απριλίου 2009¹

I — Εισαγωγή

1. Η παρούσα υπόθεση δίδει εκ νέου τη δυνατότητα στο Δικαστήριο να διευκρινίσει ένα σημαντικό σημείο της νομολογίας του ως προς τον καταλογισμό της ευθύνης για παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων εντός ομίλων επιχειρήσεων. Πάντως, εν αντιθέσει προς την εσχάτως κριθείσα υπόθεση ΕΤΙ κ.λπ.², αντικείμενο της υπό κρίση υποθέσεως δεν είναι κάποιο πρόβλημα από τη διαδοχή επιχειρήσεων, αλλά το υπό ποιες προϋποθέσεις μια μητρική εταιρία ευθύνεται για παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων που έχουν διαπράξει οι θυγατρικές εταιρίες της.

2. Η παρούσα διαφορά ανεφύη στο πλαίσιο διαδικασίας επιβολής προστίμων λόγω συμμετοχής σε σύμπραξη βάσει της οποίας η Επιτροπή διαπίστωσε ότι τέσσερις θυγατρικές εταιρίες της Akzo Nobel NV, των οποίων κατέχει το 100% των κεφαλαίων τους, παρέβησαν το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ καθώς και το άρθρο 53, παράγραφος 1, της Συμφωνίας ΕΟΧ³ λόγω της συμμετοχής τους σε συμφωνίες αντίθετες προς τη νομοθεσία περί συμπράξεων. Μολονότι η μητρική εταιρία Akzo Nobel NV δεν μετέσχε στη σύμπραξη, κλήθηκε να καταβάλει από κοινού και εις ολόκληρον με τις θυγατρικές εταιρίες της το πρόστιμο. Η σχετική απόφαση της

Επιτροπής της 9ης Δεκεμβρίου 2004⁴ (στο εξής: επίδικη απόφαση) επικυρώθηκε καθ' ολοκληρίαν από το Πρωτοδικείο με απόφασή του της 12ης Δεκεμβρίου 2007⁵ (στο εξής: αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση).

3. Ενώπιον του Δικαστηρίου εκκρεμεί πλέον η αίτηση αναρέσεως της Akzo Nobel NV και τεσσάρων ακόμη εταιριών του ομίλου Akzo Nobel. Κατ' ουσίαν, οι διάδικοι συμφωνούν ότι μπορεί να καταλογιστεί στη μητρική εταιρία η παραβατική συμπεριφορά των θυγατρικών της εταιριών, σε σχέση με τη νομοθεσία περί συμπράξεων, αν η μητρική εταιρία ασκεί επ' αυτών αποφασιστική επιρροή. Εντούτοις, άκρως εριζόμενο είναι το κατά πόσον η ύπαρξη μιας τέτοιας επιρροής πρέπει να θεωρηθεί ότι υφίσταται σε περίπτωση που η μητρική εταιρία κατέχει το 100% του κεφαλαίου των θυγατρικών εταιριών της ή αν πρέπει, επιπλέον, να υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία σε σχέση με την επιρροή της μητρικής εταιρίας επί της επιχειρηματικής συμπεριφοράς των θυγατρικών εταιριών τη~~ς~~ ως προς το σημείο αυτό, η νομολογία του Πρωτοδικείου παρουσιάζει διακυμάνσεις⁶. Περαιτέρω, πρέπει να διευκρινιστεί σε τι ακριβώς πρέπει να αναφέρεται η αποφασιστική επιρροή της μητρικής

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.

2 — Απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2007, C-280/06 (Συλλογή 2007, σ. I-10893).

3 — Συμφωνία περί του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΕ 1994, L 1, σ. 3).

4 — Απόφαση της Επιτροπής, της 9ης Δεκεμβρίου 2004, σχετικά με διαδικασία δυνάμει του άρθρου 81 της Συνθήκης ΕΚ και του άρθρου 53 της Συμφωνίας για τον ΕΟΧ (υπόθεση C.37.533 — Χλωριούχος χλωρίνη) [κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό Ε(2004) 4717], η οποία παρατίθεται εν συνόψει σε ΕΕ 2005, L 190, σ. 22.

5 — Απόφαση του Πρωτοδικείου της 12ης Δεκεμβρίου 2007, T-112/05, Akzo Nobel κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2007, σ. II-5049).

6 — Βλ., συναφώς, αναλυτικά, σημεία 63 έως 68 των ανά χείρας προτάσεων.

εταιρίας (αντικείμενο αναφοράς της αποφασιστικής επιρροής).

β) στον περιορισμό ή στον έλεγχο της παραγωγής, της διαθέσεως, της τεχνολογικής αναπτύξεως ή των επενδύσεων⁷

II — Νομικό πλαίσιο

4. Νομικό πλαίσιο της παρούσας διαφοράς αποτελούν τα άρθρα 81, παράγραφος 1, ΕΚ, 53, παράγραφος 1, της Συμφωνίας ΕΟΧ, καθώς και 23, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΚ) 1/2003⁷.

γ) στην κατανομή των αγορών ή των πηγών εφοδιασμού⁸

[...].

5. Το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ προβλέπει μεταξύ άλλων:

«Είναι ασυμβίβαστες με την κοινή αγορά και απαγορεύονται όλες οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, όλες οι αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και κάθε εναρμονισμένη πρακτική, που δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών και που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς και ιδίως εκείνες οι οποίες συνίστανται:

6. Το άρθρο 53, παράγραφος 1, της Συμφωνίας ΕΟΧ περιέχει μία πανομοιότυπη κατ' ουσίαν προς αυτήν του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ διάταξη η οποία πάντως αφορά το εμπόριο μεταξύ των κρατών που συμβάλλονται στη Συμφωνία ΕΟΧ καθώς και το κατά τόπον πεδίο εφαρμογής της.

7. Το άρθρο 23, παράγραφος 2, του κανονισμού 1/2003 προβλέπει τα εξής:

α) στον άμεσο ή έμμεσο καθορισμό των τιμών αγοράς ή πωλήσεως ή άλλων όρων συναλλαγής⁹

«Η Επιτροπή δύναται με απόφασή της να επιβάλει σε επιχειρήσεις και ενώσεις επιχειρήσεων πρόστιμα, σε περίπτωση που αυτές, εκ προθέσεως ή εξ αμελείας:

7 — Κανονισμός του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της Συνθήκης (ΕΕ L 1, σ. 1).

α) διαπράττουν παράβαση των διατάξεων του άρθρου 81 ή του άρθρου 82 της Συνθήκης [...]

[...]

Για καθεμία από τις επιχειρήσεις και ενώσεις επιχειρήσεων που συμμετείχαν στην παράβαση, το πρόστιμο δεν υπερβαίνει το 10 % του συνολικού κύκλου εργασιών κατά το προηγούμενο οικονομικό έτος.

[...]»

III — Τα προηγθέντα της ένδικης διαφοράς

A — Τα πραγματικά περιστατικά και η διοικητική διαδικασία

8. Βάσει των διαπιστώσεων της Επιτροπής, στις οποίες παραπέμπει το Πρωτοδικείο με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση⁸, τα κρίσιμα για την υπό κρίση υπόθεση πραγματικά περιστατικά είναι τα εξής.

8 — Βλ., μεταξύ άλλων, σκέψεις 1 έως 20 της αναιρεσιβαλλόμενης αποφάσεως.

9. Η Επιτροπή κίνησε έρευνα στον τομέα της χλωριούχου χλωίνης σε παγκόσμιο επίπεδο, αφού της υποβλήθηκε, τον Απρίλιο του 1999, αίτημα εφαρμογής των αποκαλούμενων «μέτρων επιεικείας» από μια αμερικανική επιχείρηση.

10. Η χλωριούχος χλωίνη ανήκει στην ομάδα των υδροδιαλυτών βιταμινών συμπλέγματος Β (βιταμίνη Β 4) η οποία χρησιμοποιείται κυρίως στη βιομηχανία ζωοτροφών ως συμπλήρωμα διατροφής. Εκτός των παραγωγών, η αγορά της χλωριούχου χλωίνης αφορά, αφενός, τις μεταποιητικές επιχειρήσεις (στο εξής: μεταποιητές), που αγοράζουν το προϊόν από τους παραγωγούς σε υγρή μορφή και το μεταποιούν σε χλωριούχο χλωίνη με έκδοχο, είτε για λογαριασμό του παραγωγού είτε για δικό τους λογαριασμό, και, αφετέρου, τις επιχειρήσεις εμπορικής διανομής.

11. Και οι αναιρεσείουσες, ήτοι οι πέντε εταιρίες του ομίλου Akzo Nobel, δραστηριοποιούνται στην αγορά χλωριούχου χλωίνης. Η Akzo Nobel NV, που εδρεύει στις Κάτω Χώρες, είναι η μητρική εταιρία του ομίλου Akzo Nobel και κατέχει (ως αμιγώς εταιρία χαρτοφυλακίου) το 100 % του κεφαλαίου των θυγατρικών εταιριών της Akzo Nobel Chemicals International BV και Akzo Nobel Nederland BV. Η τελευταία εταιρία κατέχει το 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής εταιρίας της Akzo Nobel Chemicals BV η οποία κατέχει όλα τα μερίδια της θυγατρικής εταιρίας της Akzo Nobel Functional Chemical BV.

12. Μετά το πέρας των ερευνών της, η Επιτροπή διαπίστωσε με το άρθρο 1 της

επίδικης αποφάσεως ότι οι αναιρεσείουσες μετέσχον, τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σε συμφωνίες και εναρμονισμένες πρακτικές για τον καθορισμό των τιμών, την κατανομή των αγορών και για την ανάληψη συνεννοημένων δράσεων έναντι όλων των ανταγωνιστών στον τομέα της χλωριούχου χωλίνης στον ΕΟΧ και, ως εκ τούτου, παρέβησαν το άρθρο 81 ΕΚ και το άρθρο 53, παράγραφος 1, της Συμφωνίας ΕΟΧ⁹.

13. Λόγω των διαπιστωθεισών παραβάσεων, η Επιτροπή επέβαλε με το άρθρο 2 της επίδικης αποφάσεως κατά της Akzo Nobel NV, Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV και Akzo Nobel Functional Chemicals BV, από κοινού και αλληλεγγύως, πρόστιμο ύψους 20,99 εκατομμυρίων ευρώ.

14. Με το άρθρο 3 της επίδικης αποφάσεως, η Επιτροπή κάλεσε επιτακτικά τις αναιρεσείουσες να παύσουν πάραυτα τις μνημονεύομενες στο άρθρο 1 παραβάσεις και να απόσχουν από νέα επανάληψη κάθε συμπεριφοράς όμοιας προς την παράβαση που διαπιστώθηκε καθώς και από κάθε μέτρο με αντίστοιχο αντικείμενο ή αποτέλεσμα.

15. Στο αιτιολογικό της αποφάσεώς της, η Επιτροπή διέλαβε ότι η απόφασή της πρέπει να στραφεί, ελλείψει οικονομικής αυτοτέλειας των θυγατρικών εταιριών, και κατά της μητρικής εταιρίας Akzo Nobel NV, μολονότι αυτή —εν αντιθέσει προς τις προπαρατε-

θείσες θυγατρικές εταιρίες— δεν μετέσχε στη σύμπραξη¹⁰. Για τον ίδιο λόγο, στο σύνολο της εν λόγω αποφάσεως, η Επιτροπή έλαβε υπόψη της για τον υπολογισμό του ύψους του προστίμου μεταξύ άλλων το μερίδιο στην αγορά καθώς και τον κύκλο εργασιών της Akzo Nobel¹¹.

B — Η ένδικη διαδικασία

16. Κατά της επίδικης αποφάσεως της Επιτροπής άσκησαν προσφυγή ενώπιον του Πρωτοδικείου οι Akzo Nobel NV, Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV και Akzo Nobel Functional Chemicals BV ζητώντας να ακυρωθεί η εν λόγω απόφαση και να καταδικαστεί η Επιτροπή στα δικαστικά έξοδα. Αντιθέτως, η Επιτροπή ζήτησε να απορριφθεί η προσφυγή ως απαράδεκτη ή ως προδήλως αβάσιμη σε σχέση με την Akzo Nobel Nederland, την Akzo Nobel Chemicals International και την Akzo Nobel Chemicals, να απορριφθεί κατά τα λοιπά η προσφυγή και να καταδικαστούν οι προσφεύγουσες στα δικαστικά έξοδα.

17. Με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, το Πρωτοδικείο επικύρωσε στις 12 Δεκεμβρίου 2007 καθ' ολοκληρίαν την προσβαλλόμενη απόφαση. Απέρριψε την προσφυγή και καταδίκασε τις προσφεύγουσες στα δικαστικά έξοδα.

9 — Στο άρθρο 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ στηρίζεται η απόφαση —πέραν του άρθρου 81 ΕΚ— για το χρονικό διάστημα από 1ης Ιανουαρίου 1994, ημερομηνία κατά την οποία άρχισε να ισχύει η Συμφωνία ΕΟΧ.

10 — Βλ. αιτιολογικές σκέψεις 168 έως 175 της προσβαλλομένης αποφάσεως.

11 — Βλ. αιτιολογικές σκέψεις 12, 42, 44 και 201 έως 203 της προσβαλλομένης αποφάσεως.

18. Με κοινή αίτησή τους ανατρέσσει, η οποία πρωτοκολλήθηκε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 3 Μαρτίου 2008, οι Akzo Nobel NV, Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV και Akzo Nobel Functional Chemicals BV ζητούν πλέον από το Δικαστήριο:

- να ακυρώσει την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση, καθόσον απέρριψε τον λόγο ακυρότητας ότι κακώς διαπιστώθηκε ότι υπάρχει εις ολόκληρον ευθύνη της Akzo Nobel NV,

- να ακυρώσει την επίδικη απόφαση, καθόσον διαπιστώνει ότι η Akzo Nobel NV υπέχει ευθύνη, και

- να καταδικάσει την Επιτροπή στα δικαστικά έξοδα και των δύο βαθμών διαδικασίας, καθόσον αφορούν τον προβληθέντα λόγο ανατρέσεως.

19. Η Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο:

- να απορρίψει την αίτηση ανατρέσεως, και

- να καταδικάσει τις αναιρεσιεύουσες στα δικαστικά έξοδα.

20. Ενώπιον του Δικαστηρίου διεξήχθη γραπτή διαδικασία σε σχέση με την αίτηση ανατρέσεως. Κανένας διάδικος δεν ζήτησε να διεξαχθεί προφορική συζήτηση.

IV — Εκτίμηση

A — Το παραδεκτό της αιτήσεως ανατρέσεως

21. Η Επιτροπή προβάλλει κατ' αρχάς δύο λόγους κατά του παραδεκτού της αιτήσεως ανατρέσεως.

22. Με τον πρώτο λόγο της, η Επιτροπή αμφισβητεί το δικαίωμα ασκήσεως ανατρέσεως ήτοι το έννομο συμφέρον των περισσοτέρων αναιρεσιουσών. Υποστηρίζει ότι η αίτηση ανατρέσεως στρέφεται απλώς κατά της εις ολόκληρον ευθύνης της Akzo Nobel NV και ότι, ως εκ τούτου, οι Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV και Akzo Nobel Functional Chemicals BV δεν έχουν «locus standi».

23. Ο ανωτέρω ισχυρισμός της Επιτροπής είναι αβάσιμος. Το δικαίωμα ασκήσεως αιτήσεως αναιρέσεως όλων των αναιρεσιουσών προκύπτει, βάσει του άρθρου 56, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, του Οργανισμού του Δικαστηρίου από το γεγονός ότι το Πρωτοδικείο απέρριψε τα αιτήματα της προσφυγής τους¹².

24. Όσον αφορά στη συνέχεια το *έννομο συμφέρον*, κατά πάγια νομολογία απαιτείται όπως η αίτηση αναιρέσεως του διαδίκου που την άσκησε μπορεί να τον ωφελήσει κατ' αποτέλεσμα¹³. Και τούτο πρέπει να γίνει δεκτό σε σχέση με τις Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV και Akzo Nobel Functional Chemicals BV: ακόμη και αν η αίτηση αναιρέσεως βάλλει εν προκειμένω μόνον κατά της υπάρξεως εις ολόκληρον ευθύνης της Akzo Nobel NV, μπορεί εντούτοις να ωφελήσει κατά τρόπο συγκεκριμένο και όλες τις λοιπές αναιρεσιούσες.

25. Πράγματι, με την απόφαση του Πρωτοδικείου επικυρώθηκε το πρόστιμο των 20,99 εκατομμυρίων ευρώ που επέβαλε αλληλεγγύως και εις ολόκληρον στις αναιρεσιούσες η Επιτροπή. Αν τα πράγματα παραμείνουν ως έχουν, τότε η Επιτροπή έχει τη δυνατότητα, βάσει των αρχών που διέπουν την εις ολόκληρον ενοχή, να απαιτήσει από

κάθε αναιρεσιούσα την καταβολή ολόκληρου του ποσού του προστίμου. Εντούτοις, αν στο πλαίσιο της αναιρετικής διαδικασίας αναιρεθεί η απόφαση του Πρωτοδικείου δεν θα πρέπει πλέον να ληφθεί υπόψη κατά τον καθορισμό του προστίμου το μερίδιο στην αγορά ή ο κύκλος εργασιών ολόκληρου του ομίλου επιχειρήσεων Akzo Nobel, γεγονός το οποίο θα είχε ως συνέπεια να μειωθεί αισθητά το πρόστιμο το οποίο καλούνται να καταβάλουν εις ολόκληρον οι θυγατρικές εταιρίες. Συνεπώς, τούτο θα συνεπαγόταν το σημαντικό πλεονέκτημα για τις λοιπές αναιρεσιούσες να μειωθεί αισθητά το συνολικό ύψος του ποσού το οποίο μπορεί να απαιτήσει η Επιτροπή, βάσει των αρχών της εις ολόκληρον ενοχής, από εκάστη εξ αυτών. Επιπλέον, με τον τρόπο αυτόν μειώνεται ο τυχόν κίνδυνος εσφαλμένης κατανομής της εις ολόκληρον οφειλής στις εσωτερικές σχέσεις του ομίλου επιχειρήσεων.

26. Με τον δεύτερο ισχυρισμό της κατά του παραδεκτού της αιτήσεως αναιρέσεως, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι ορισμένα σκέλη του λόγου αναιρέσεως αποτελούν *απαράδεκτους νέους ισχυρισμούς*. Έτσι, οι αναιρεσιούσες δεν αμφισβήτησαν ενώπιον του Πρωτοδικείου την ορθότητα της παραδοχής ότι μια μητρική εταιρία ασκεί αποφασιστική επιρροή επί θυγατρικής της εταιρίας της οποίας κατέχει το 100 % του κεφαλαίου. Επιπλέον, οι αναιρεσιούσες δεν προέβαλαν πρωτοδικώς ότι η διασταλτική ερμηνεία του αντικειμένου αναφοράς της αποφασιστικής επιρροής—όπως υποστηρίζουν τώρα— αντιβαίνει στην αρχή της προσωπικής ευθύνης.

27. Και αυτός ο ισχυρισμός της Επιτροπής είναι απορριπτός.

12 — Βλ., επίσης, αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, C-383/99 P, Procter & Gamble κατά ΓΕΕΑ, γνωστή ως «Baby-dry» (Συλλογή 2001, σ. I-6251, σκέψη 18), της 7ης Ιουνίου 2007, C-362/05 P, Wünnenberg κατά Επιτροπής (Συλλογή 2007, σ. I-4333, σκέψη 36), και της 17ης Ιουλίου 2008, C-71/07 P, Campoli κατά Επιτροπής (Συλλογή 2008, σ. I-5887, σκέψη 39).

13 — Αποφάσεις της 19ης Οκτωβρίου 1995, C-19/93 P, Rendo κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 1995, σ. I-3319, σκέψη 13), της 13ης Ιουλίου 2000, C-174/99 P, Κοινοβούλιο κατά Richard (Συλλογή 2000, σ. I-6189, σκέψη 33), και της 3ης Απριλίου 2003, C-277/01 P, Κοινοβούλιο κατά Samper (Συλλογή 2003, σ. I-3019, σκέψη 30). Βλ., επίσης, προτάσεις μου της 13ης Δεκεμβρίου 2007 επί της υποθέσεως C-413/06 P, Bertelsmann και Sony κατά Impala (απόφαση της 10ης Ιουλίου 2008, Συλλογή 2008, σ. I-4951, σημείο 75).

28. Βεβαίως, βάσει του άρθρου 42, παράγραφος 2, σε συνδυασμό με το άρθρο 118 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, δεν επιτρέπεται η προβολή νέων ισχυρισμών. Εντούτοις, ο αναιρεσείων μπορεί, σε σχέση με τους προβληθέντες πρωτοδικώς ισχυρισμούς του, να παραθέσει νέα επιχειρήματα, ιδίως ως αντίδραση στις νομικές εκτιμήσεις που παραθέτει το Πρωτοδικείο με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφασή του¹⁴. Κρίσιμο είναι —εν αντιθέσει προς την άποψη της Επιτροπής— όχι το αν οι αναιρεσείουσες προέβαλαν πράγματι ένα νέο επιχειρήμα, αλλά αν το νέο επιχειρήμα συνιστά αυτοτελή ισχυρισμό ή απλώς παραδεκτή ανάπτυξη ισχυρισμού που προβλήθηκε ήδη στο πλαίσιο της δίκης¹⁵.

29. Έστω και αν ήθελε υποτεθεί ότι οι αναιρεσείουσες προσέβαλαν, ως προς το σημείο αυτό, πράγματι το πρώτον στο πλαίσιο της αναιρετικής διαδικασίας το κύρος του τεκμηρίου, τούτο συνιστά απλώς ανάπτυξη ενός προβληθέντος πρωτοδικώς ισχυρισμού. Πράγματι, στο πλαίσιο της πρωτοβάθμιας δίκης οι αναιρεσείουσες προέβαλαν μεταξύ άλλων ότι η Akzo Nobel NV κακώς θεωρήθηκε ότι ευθύνεται εις ολόκληρον, δεδομένου ότι δεν αποτελεί οικονομική ενότητα με τις θυγατρικές εταιρίες της αφού δεν ασκεί «αποφασιστική επιρροή» επί της συμπεριφοράς τους στην αγορά και, ως εκ τούτου, δεν αποτελεί επιχείρηση κατά την έννοια του άρθρου 81 ΕΚ. Αμφισβητώντας στο πλαίσιο της αναιρε-

τικής διαδικασίας ρητώς και τη δυνατότητα εφαρμογής του τεκμηρίου καθ' εαυτόν, οι αναιρεσείουσες απλώς προβάλλουν ένα περαιτέρω επιχειρήμα σε σχέση με τον ισχυρισμό τους ότι η Akzo Nobel NV δεν ασκεί «αποφασιστική επιρροή». Πράγματι, το τεκμήριο αυτό εξυπηρετεί στην πραγματικότητα μόνον την πρακτική εφαρμογή και διαμόρφωση του κριτηρίου της «αποφασιστικής επιρροής», ήτοι συνδέεται στενά με αυτό.

30. Τα ανωτέρω ισχύουν ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι η ανάρτηση δεν πρέπει, δυνάμει του άρθρου 225 ΕΚ, του άρθρου 58, παράγραφος 1, του Οργανισμού του Δικαστηρίου και του άρθρου 112, παράγραφος 1, στοιχείο γ', του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, να περιορίζεται στην επανάληψη των λόγων και των επιχειρημάτων που προβλήθηκαν ενώπιον του Πρωτοδικείου, αλλά πρέπει να περιέχει ειδική επιχειρηματολογία σε σχέση με την προβαλλόμενη πλάνη περί το δίκαιο του Πρωτοδικείου¹⁶. Δεδομένου ότι το Πρωτοδικείο ασχολήθηκε εκτενώς στην αναιρεσιβαλλόμενη απόφασή του με το ζήτημα του τεκμηρίου¹⁷, οι αναιρεσείουσες ήσαν υποχρεωμένες, με το δικόγραφο της αιτήσεώς τους αναιρέσεως, να αναλύσουν επίσης αυτό το ζήτημα του τεκμηρίου. Αντιθέτως, πρωτοδικώς τούτο δεν ήταν ακόμη αναγκαίο, δεδομένου ότι η επίδικη απόφαση της Επιτροπής —εν αντιθέσει προς την εν συνέχεια εκδοθείσα αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση του Πρωτοδικείου— δεν είχε εξετάσει αναλυτικά το ζήτημα του τεκμηρίου.

31. Τόσο το γράμμα όσο και το πνεύμα του άρθρου 118 του Κανονισμού Διαδικασίας του

14 — Αποφάσεις της 24ης Σεπτεμβρίου 2002, C-74/00 P και C-75/00 P, Falck και Acciaierie di Bolzano κατά Επιτροπής (Συλλογή 2002, σ. I-7869, σκέψη 178), της 18ης Ιανουαρίου 2007, C-229/05 P, ΡΚΚ και ΚΝΚ κατά Συμβουλίου (Συλλογή 2007, σ. I-439, σκέψεις 64 έως 66), και της 11ης Δεκεμβρίου 2008, C-295/07 P, Επιτροπή κατά Département du Loiret (Συλλογή 2008, σ. I-9363, σκέψη 99) βλ., επίσης, προτάσεις μου της 26ης Οκτωβρίου 2006 επί της υποθέσεως C-412/05 P, Alcon κατά ΓΕΕΑ (απόφαση της 26ης Απριλίου 2007, Συλλογή 2007, σ. I-3569, σημεία 17 και 18).

15 — Βλ., συναφώς, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 14 νομολογία στο ίδιο πνεύμα, βλ. εκδοθείσες επί του άρθρου 42, παράγραφος 2, του Κανονισμού του Δικαστηρίου αποφάσεις της 19ης Μαΐου 1983, 306/81, Βέρρος κατά Κοινοβουλίου (Συλλογή 1983, σ. 1755, σκέψη 9), της 22ας Νοεμβρίου 2001, C-301/97, Κάτω Χώρες κατά Συμβουλίου (Συλλογή 2001, σ. I-8853, σκέψεις 166 και 169), και της 15ης Δεκεμβρίου 2005, C-66/02, Ιταλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 2005, σ. I-10901, σκέψεις 85 και 86).

16 — Αποφάσεις της 4ης Ιουλίου 2000, C-352/98 P, Bergaderm και Goupil κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-5291, σκέψεις 34 και 35), της 22ας Δεκεμβρίου 2008, C-487/06 P, British Aggregates κατά Επιτροπής (Συλλογή 2008, σ. I-10505, σκέψη 121), και της 2ας Απριλίου 2009, C-431/07 P, Bouygues κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2009, σ. I-2665, σκέψη 86) βλ., επίσης, απόφαση της 2ας Απριλίου 2009, C-202/07 P, France Télécom κατά Επιτροπής (Συλλογή 2009, σ. I-2369, σκέψη 69).

17 — Βλ. σκέψεις 60 έως 62 της αναιρεσιβαλλόμενης αποφάσεως.

Δικαστηρίου δεν επιτρέπει στη συγκεκριμένη περίπτωση κάποια διαφορετική νομική εκτίμηση. Κατά πάγια νομολογία, σκοπός της διατάξεως αυτής είναι να μην επιτρέψει στο Δικαστήριο να εξετάσει μια διαφορά ευρύτερη από αυτήν που ήχθη ενώπιον του Πρωτοδικείου. Ως εκ τούτου, η αναιρετική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου περιορίζεται στην εκτίμηση της νομικής λύσεως που δόθηκε κατόπιν εξετάσεως των προβληθέντων ενώπιον του Πρωτοδικείου ισχυρισμών¹⁸. Ωστόσο, εν προκειμένω το Δικαστήριο ασχολήθηκε εν εκτάσει με τις προϋποθέσεις και τη δυνατότητα εφαρμογής του τεκμηρίου σε σχέση με την Akzo Nobel NV¹⁹.

32. Ούτε επίσης ο ισχυρισμός των αναιρεσιουσών ότι τυχόν διασταλτική ερμηνεία του αντικειμένου αναφοράς της αποφασιστικής επιρροής αντιβαίνει στην αρχή της προσωπικής ευθύνης συνιστά νέον ισχυρισμό που προβάλλεται απαράδεκτα. Πράγματι, οι αναιρεσιούσες προέβαλαν ενώπιον του Πρωτοδικείου ότι η αποφασιστική επιρροή της μητρικής εταιρίας μπορεί να ληφθεί υπόψη μόνο στην περίπτωση που αφορά συγκεκριμένες πλευρές της εμπορικής πολιτικής της θυγατρικής εταιρίας²⁰. Το Πρωτοδικείο —το οποίο εκκινεί ως προς το σημείο αυτό από μια διασταλτική ερμηνεία του αντικειμένου αναφοράς— απέρριψε το επιχειρήμα αυτό με την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση. Βάλλοντας οι αναιρεσιούσες τώρα κατά των συνεπειών αυτής της —κατά την άποψή τους υπέρμετρα διασταλτικής— ερμη-

νείας, περιορίζονται απλώς στην ανάλυση των συναφών εκτιμήσεων του Πρωτοδικείου.

33. Συνεπώς, τα όσα παραθέτουν οι αναιρεσιούσες αποτελούν ένα παραδεκτώσ προβαλλόμενο νέο επιχειρήμα σε σχέση με έναν ισχυρισμό ο οποίος αποτέλεσε αντικείμενο της πρωτοβάθμιας διαδικασίας. Και ως προς το σημείο αυτό δεν υπάρχει κίνδυνος να υπερβεί το Δικαστήριο τις αναιρετικές αρμοδιότητές του, δεδομένου ότι το Πρωτοδικείο ασχολήθηκε εκτενώς με το ζήτημα του αντικείμενου αναφοράς της αποφασιστικής επιρροής της μητρικής εταιρίας²¹.

34. Συνεπώς, η αίτηση αναιρέσεως είναι παραδεκτή στο σύνολό της.

B — Το βάσιμο της αναιρέσεως

35. Οι αναιρεσιούσες φρονούν ότι η επίδικη απόφαση της Επιτροπής κακώς στράφηκε και κατά της Akzo Nobel NV στην οποία καταλόγισε εσφαλμένως με τον τρόπο αυτόν ευθύνες, ως μητρική εταιρία του ομίλου Akzo Nobel, για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων που διέπραξαν οι θυγατρικές της. Στηριζόμενες στην ανωτέρω εκτίμηση, οι αναιρεσιούσες βάλλουν κατά της πρωτόδικης αποφάσεως με ένα μόνο λόγο αναιρέσεως. Υποστηρίζουν ότι το Πρωτοδικείο ερμήνευσε εσφαλμένα την έννοια της επιχειρήσεως του άρθρου 81 ΕΚ και του άρθρου 23, παράγραφος 2, του κανονισμού 1/2003 κρίνοντας ότι η Akzo Nobel NV και οι θυγατρικές εταιρίες της αποτελούν *μία* επιχείρηση.

18 — Αποφάσεις της 1ης Ιουνίου 1994, C-136/92 P, Επιτροπή κατά Brazzelli Lualdi κ.λπ. (Συλλογή 1994, σ. I-1981, σκέψεις 57 έως 59), της 28ης Ιουνίου 2005, C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P έως C-208/02 P και C-213/02 P, Dansk Røindustri κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2005, σ. I-5425, σκέψη 165), της 21ης Σεπτεμβρίου 2006, C-167/04 P, JCB Service κατά Επιτροπής (Συλλογή 2006, σ. I-8935, σκέψη 114), ΡΚΚ και ΚΝΚ κατά Συμβουλίου (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 14, σκέψεις 61 και 66), καθώς και France Télécom κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψη 60).

19 — Βλ., και πάλι, σκέψεις 60 έως 62 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

20 — Βλ. σκέψη 63 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως όπου το επιχειρήμα αυτό χαρακτηρίζεται ως «κύριο επιχειρήμα» των προσφευγουσών.

21 — Βλ. σκέψεις 63 έως 65 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

1. Εισαγωγική παρατήρηση

36. Το βασικό πρόβλημα του καταλογισμού παραβάσεων της νομοθεσίας περί συμπράξεων έγκειται στο γεγονός ότι οι αποδέκτες των κανόνων του ανταγωνισμού και οι αποδέκτες των αποφάσεων των αρχών που είναι επιφορτισμένες με τον έλεγχο του ανταγωνισμού δεν είναι κατ' ανάγκη οι ίδιοι²².

37. Πράγματι, ενώ οι κανόνες του ανταγωνισμού απευθύνονται σε επιχειρήσεις και έχουν άμεση εφαρμογή σε αυτές²³, ανεξαρτήτως της οργανώσεως και της νομικής μορφής τους, οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι επιφορτισμένες με τον έλεγχο του ανταγωνισμού αρχές για τον κολασμό παραβάσεων των κανόνων του ανταγωνισμού μπορούν να απευθύνονται μόνο σε πρόσωπα, έστω και για τον λόγο ότι οι αποφάσεις αυτές πρέπει, εφόσον είναι ανάγκη, να εκτελούνται²⁴. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον, οσάκις οι επιφορτισμένες με τον έλεγχο του ανταγωνισμού αρχές κολάζουν παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων, τίθεται το ζήτημα του

καταλογισμού της συμπεριφοράς αυτής σε συγκεκριμένο πρόσωπο²⁵.

38. Κατά την επιλογή των κριτηρίων για τον καταλογισμό πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο ο κυρωτικός χαρακτήρας των επιβαλλόμενων μέτρων όσο και η έννοια και ο σκοπός τους.

39. Από τον *κυρωτικό χαρακτήρα* των μέτρων που επιβάλλουν οι επιφορτισμένες με τον έλεγχο του ανταγωνισμού αρχές για τον κολασμό παραβάσεων της νομοθεσίας περί συμπράξεων —ιδίως των προστίμων— συνάγεται ότι πρόκειται τουλάχιστον για τομέα συγγενή προς το ποινικό δίκαιο. Καθοριστική για τον καταλογισμό παραβάσεων της νομοθεσίας περί συμπράξεων είναι, επομένως, η *αρχή της προσωπικής ευθύνης*²⁶, η οποία στηρίζεται στην αρχή του κράτους δικαίου και στην αρχή της υπαιτιότητας²⁷. Η προσωπική ευθύνη σημαίνει ότι τυχόν παράβαση της νομοθεσίας περί συμπράξεων πρέπει να καταλογίζεται, κατ' αρχήν, στο

22 — Βλ. συναφώς, και σε σχέση με τις εκτιμήσεις που ακολουθούν, προτάσεις μου της 3ης Ιουλίου 2007 επί της προπαρατεθείσας υποθέσεως ΕΤΙ κ.λπ. (σημεία 68 έως 72).

23 — Απόφαση ΕΤΙ κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 2, σκέψεις 38 και 43).

24 — Κατά το άρθρο 256, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, οι αποφάσεις της Επιτροπής που επιβάλλουν χρηματική υποχρέωση αποτελούν τίτλο εκτελεστό. Μολονότι στην απόδοση της Συνθήκης στη γερμανική γλώσσα δεν υπάρχουν διευκρινιστικά στοιχεία, από άλλες γλωσσικές αποδόσεις συνάγεται ότι πρέπει να πρόκειται για την εκτελεστότητα αποφάσεων που απευθύνονται σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Βλ. π.χ. την απόδοση στη γαλλική («personnes»), στην ιταλική («persone»), στην αγγλική («persons»), στην πορτογαλική («pessoas») και στην ισπανική («personas») καθώς και στην —ιδιαιτέρως σαφή— απόδοση στην ολλανδική («natuurlijke of rechtspersonen»).

25 — Ιδιαιτέρως σαφείς είναι συναφώς οι αποφάσεις του Πρωτοδικείου της 17ης Δεκεμβρίου 1991, T-6/89, Enichem Anic κατά Επιτροπής (Συλλογή 1991, σ. II-1623, σκέψη 236), και της 20ης Απριλίου 1999, T-305/94 έως T-307/94, T-313/94 έως T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 και T-335/94, Limburgse Vinyl Maatschappij κ.λπ. κατά Επιτροπής, γνωστή ως «PVC II» (Συλλογή 1999, σ. II-931, σκέψη 978) στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 7ης Ιανουαρίου 2004, C-204/00 P, C-205/00 P, C-211/00 P, C-213/00 P, C-217/00 P και C-219/00 P, Aalborg Portland κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2004, σ. I-123, σκέψη 60).

26 — Αποφάσεις της 8ης Ιουλίου 1999, C-49/92 P, Επιτροπή κατά Anic Participazioni (Συλλογή 1999, σ. I-4125, σκέψεις 78 και 145), και ΕΤΙ κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 2, σκέψη 39). Και στο πλαίσιο των εθνικών έννομων τάξεων των κρατών μελών, η αρχή της προσωπικής ευθύνης αποτελεί κατά κανόνα τη βάση για τον καταλογισμό των παραβάσεων του δικαίου των συμπράξεων.

27 — Βλ., συναφώς, και προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Ruiz-Jarabo Colomer της 11ης Φεβρουαρίου 2003 επί της υποθέσεως Aalborg Portland κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 25, ιδίως σημεία 63 έως 65). Η αρχή της υπαιτιότητας εκφράζεται π.χ. και στο άρθρο 23, παράγραφος 2, του κανονισμού 1/2003 δυνάμει του οποίου με πρόστιμο τιμωρείται η *εκ προθέσεως ή εξ αμελείας συμπεριφορά*.

φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο εκμεταλλεύεται τη μετέχουσα στη σύμπραξη επιχείρηση²⁸ με άλλα λόγια, ευθύνεται ο φορέας που έχει δικαιώματα επί της επιχειρήσεως αυτής.

40. Όσον αφορά την *έννοια και τον σκοπό* των επιβληθέντων μέτρων, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι τα μέτρα αυτά εξυπηρετούν την αποτελεσματική εφαρμογή των κανόνων περί ανταγωνισμού προκειμένου να εξασφαλισθεί η προστασία του ανταγωνισμού από νοθεύσεις (άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', ΕΚ) για τον λόγο αυτόν θεωρούνται ότι αποτρέπουν τους επιχειρηματίες από τη συμμετοχή σε συμπράξεις²⁹.

41. Το κριτήριο αυτό της προσωπικής ευθύνης συμβάλλει επίσης γενικώς στην αποτελεσματική εφαρμογή των κανόνων του ανταγωνισμού, εφόσον ο εκμεταλλευόμενος επιχείρηση έχει καθοριστική επιρροή στη συμπεριφορά της επιχειρήσεως στην αγορά. Η πίεση των κυρώσεων σκοπεί να διορθώσει τη συμπεριφορά αυτή κατά τρόπον ώστε η επιχείρηση να συμπεριφέρεται στο

μέλλον σύμφωνα προς τους κανόνες του ανταγωνισμού. Ταυτοχρόνως, η κύρωση έχει γενικό προληπτικό αποτέλεσμα, καθόσον αποτρέπει και άλλους επιχειρηματίες από την υιοθέτηση αντίθετης προς το δίκαιο των συμπράξεων συμπεριφοράς.

42. Ενόψει της οργανωτικής δομής των επιχειρήσεων που καθίσταται όλο και πλέον περίπλοκη είναι πιθανόν μια επιχείρηση να αποτελείται από περισσότερες της μίας εταιρίες, τα δε φυσικά ή νομικά πρόσωπα που έχουν την ευθύνη για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων να μην είναι αυτά —ή να μην είναι μόνον αυτά— τα οποία εμφανίζονται προς τα έξω ως μετέχοντα στη σύμπραξη. Κατά την εφαρμογή των κανόνων του ανταγωνισμού, η τυπική διάκριση μεταξύ δύο συμβαλλομένων, η οποία προκύπτει από τη χωριστή τους νομική προσωπικότητα, δεν είναι καθοριστική, καθόσον το αποφασιστικό κριτήριο είναι το ενιαίο ή μη της συμπεριφοράς τους στην αγορά³⁰.

43. Εάν π.χ. σε μια δομή ομίλου μια μητρική εταιρία ασκεί αποφασιστική επιρροή επί των θυγατρικών εταιριών της, εκ των οποίων ορισμένες μετέχουν —από κοινού με τρίτους— σε σύμπραξη, τότε είναι σύμφωνο προς την αρχή της προσωπικής ευθύνης όπως και προς τον σκοπό της αποτελεσματικής εφαρμογής των κανόνων του ανταγωνισμού, να ευθύνονται εις ολόκληρον όλες οι μετέχουσες στη σύμπραξη εταιρίες του ομίλου από κοινού με τη μητρική εταιρία προκειμένου να τιμωρηθούν οι παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων. Μόνο με τον τρόπο αυτόν μπορεί να διασφαλιστεί επίσης ότι κατά την επιμέτρηση του ύψους του προστίμου που πρέπει να επιβληθεί θα ληφθεί δεόντως

28 — Στο ίδιο πνεύμα, οι αποφάσεις της 16ης Νοεμβρίου 2000, C-248/98 P, KNP BT κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-9641, σκέψη 71), C-279/98 P, Cascades κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-9693, σκέψη 78), C-286/98 P, Stora Kopparbergs Bergslags κατά Επιτροπής, γνωστή ως «Stora» (Συλλογή 2000, σ. I-9925, σκέψη 37), και C-297/98 P, SCA Holding κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-10101, σκέψη 27) βλ., περαιτέρω, απόφαση του Πρωτοδικείου της 14ης Μαΐου 1998, T-327/94, SCA Holding κατά Επιτροπής (Συλλογή 1998, σ. II-1373, σκέψη 63).

29 — Βλ., συναφώς, απόφαση της 15ης Ιουλίου 1970, 41/69, ACF Chemiefarma κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 397, σκέψη 173), κατά την οποία ο σκοπός των κυρώσεων για παραβάσεις του δικαίου των συμπράξεων «περιλαμβάνει μεταξύ άλλων το καθήκον καταστολής των παράνομων μορφών συμπεριφοράς καθώς και αποτροπής της επαναλήψως τους» βλ., επίσης, αποφάσεις της 7ης Ιουνίου 2007, C-76/06 P, Britannia Alloys & Chemicals κατά Επιτροπής (Συλλογή 2007, σ. I-4405, σκέψη 22), και ETI κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 2, σκέψεις 40 και 41). Σε σχέση με τον σκοπό της αποτροπής μελλοντικών παραβάσεων, βλ., επίσης, αποφάσεις της 29ης Ιουνίου 2006, C-289/04 P, Showa Denko κατά Επιτροπής (Συλλογή 2006, σ. I-5859, σκέψη 61), και C-308/04 P, SGL Carbon κατά Επιτροπής (Συλλογή 2006, σ. I-5977, σκέψη 37).

30 — Στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2006, C-217/05, Confederación Española de Empresarios de Estaciones de Servicio (Συλλογή 2006, σ. I-11987, σκέψη 41).

υπόψη η πραγματική οικονομική δύναμη ολόκληρης της επιχείρησης και ότι η επιτυχής επιβολή του προστίμου δεν θα διακυβευθεί λόγω ενδεχόμενων περιουσιακών μετακινήσεων μεταξύ της μητρικής εταιρίας και των θυγατρικών εταιριών της.

44. Στο ίδιο πνεύμα και το Δικαστήριο έχει κρίνει με πάγια νομολογία του ότι μπορεί να καταλογιστεί στη μητρική εταιρία η συμπεριφορά της θυγατρικής εταιρίας της, και δη όταν η θυγατρική εταιρία, μολονότι έχει αυτοτελή νομική προσωπικότητα, δεν καθορίζει αυτόνομα τη συμπεριφορά της στην αγορά, αλλά ακολουθεί ουσιαστικά τις οδηγίες της μητρικής εταιρίας³¹.

45. Εν προκειμένω, αυτή ακριβώς η προβληματική είναι στο επίκεντρο της διαμάχης. Πρέπει να διευκρινιστεί αν η Akzo Nobel NV, ως μητρική εταιρία, ορθώς ευθύνεται για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων από τις θυγατρικές εταιρίες της³². Αφενός, οι αναιρεσείουσες υποστηρίζουν ότι

το Πρωτοδικείο ερμήνευσε εσφαλμένα τις απαιτήσεις που έπρεπε να πληρούν τα αποδεικτικά στοιχεία σε σχέση με την αποφασιστική επιρροή της Akzo Nobel NV επί των θυγατρικών εταιριών της (πρώτο σκέλος του λόγου αναιρέσεως). Αφετέρου, το Πρωτοδικείο έσφαλε σε σχέση με το αντικείμενο αναφοράς της επιρροής αυτής στον βαθμό που υπέλαβε ότι πρέπει προς τούτο να λαμβάνονται υπόψη όλοι οι οργανωτικοί, οικονομικοί και νομικοί δεσμοί μεταξύ των επιχειρήσεων, ενώ ορθό είναι να λαμβάνεται υπόψη μόνον η εμπορική πολιτική εν στενή εννοία (δεύτερο σκέλος του λόγου αναιρέσεως).

2. Οι απαιτήσεις που πρέπει να συντρέχουν προκειμένου να αποδεικνύεται ότι υπάρχει αποφασιστική επιρροή της μητρικής εταιρίας επί των θυγατρικών εταιριών της (πρώτο σκέλος του λόγου αναιρέσεως)

46. Το πρώτο σκέλος του λόγου αναιρέσεως αφορά τις απαιτήσεις που πρέπει να συντρέχουν προκειμένου να αποδεικνύεται η αποφασιστική επιρροή της μητρικής εταιρίας επί των θυγατρικών εταιριών της. Οι αναιρεσείουσες προσάπτουν στο Πρωτοδικείο ότι με τις σκέψεις 60 έως 62 της αναιρεσιβαλλόμενης αποφάσεως παρανόησε τις απαιτήσεις που πρέπει να πληρούν τα αποδεικτικά μέσα όπως αυτές απορρέουν από τη μέχρι τούδε νομολογία.

47. Κατ' αρχάς, οι διάδικοι της υπό κρίση διαφοράς συμφωνούν ότι ζήτημα καταλογισμού των παραβάσεων μιας θυγατρικής

31 — Βλ. συναφώς, θεμελιώδεις αποφάσεις της 14ης Ιουλίου 1972, 48/69, Imperial Chemical Industries κατά Επιτροπής, γνωστή ως «ICI» (Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 69, σκέψεις 132 έως 135), και 52/69, Geigy κατά Επιτροπής, γνωστή ως «Geigy» (Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 189, σκέψη 44), καθώς και απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1973, 6/72, Euroemballage και Continental Can κατά Επιτροπής, γνωστή ως «Continental Can» (Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 445, σκέψη 15) ὁμοίως, αποφάσεις της 16ης Νοεμβρίου 2000, C-294/98 P, Metsä-Serla κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-10065, σκέψη 27), της 2ας Οκτωβρίου 2003, C-196/99 P, Aristrain κατά Επιτροπής (Συλλογή 2003, σ. I-11005, σκέψη 96), Dansk Rorindustri κ.λπ. κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 18, σκέψη 117), και ΕΤΙ κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 2, σκέψη 39 σε συνδυασμό με σκέψη 49).

32 — Η συγγενής προβληματική του καταλογισμού συμπεριφοράς που αντιβαίνει στο δίκαιο των συμπράξεων στους διαδόχους στην αγορά των μετεχόντων στη σύμπραξη (βλ. συναφώς, π.χ. απόφαση ΕΤΙ κ.λπ., προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 2) δεν αποτελεί αντικείμενο της υπό κρίση υποθέσεως και ως εκ τούτου δεν θα την εξετάσω στη συνέχεια. Ομοίως, η υπόθεση αυτή δεν αφορά ούτε το ζήτημα αν και υπό ποιες προϋποθέσεις ο διάδοχος στην αγορά ευθύνεται για χρέη από πρόστιμα επιβληθέντα κατά του προκατόχου του.

εταιρίας στη μητρική εταιρία της τίθεται υπό δύο προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά: αφενός, η μητρική εταιρία πρέπει να είναι σε θέση να επηρεάσει αποφασιστικά τη θυγατρική εταιρία της, και αφετέρου πρέπει η εν λόγω εταιρία να άσκησε και στην πράξη την επιρροή αυτή³³.

48. Προκειμένου μια μητρική εταιρία να είναι σε θέση να επηρεάσει αποφασιστικά τη θυγατρική εταιρία της, πρέπει να υπάρχει κάτι περισσότερο από μια απλή οικονομική εξάρτηση της θυγατρικής από τη μητρική εταιρία³⁴. Εντούτοις, στην υπό κρίση υπόθεση δεν χρήζει μεγαλύτερης εμβαθύνσεως το ποιο είδος δεσμού πρέπει να υπάρχει μεταξύ των δύο εταιριών για τον σκοπό αυτόν³⁵. Πράγματι, είναι αναμφίβολο ότι μια μητρική εταιρία μπορεί σε κάθε περίπτωση να ασκήσει αποφασιστική επιρροή επί της θυγατρικής εταιρίας της, αν κατέχει —όπως εν προκειμένω η Akzo Nobel NV— το 100 % του κεφαλαίου της³⁶, ήτοι μέσω απευθείας συμμετοχής είτε μέσω συμμετοχών της σε άλλες εταιρίες.

33 — Βλ., στο ίδιο πνεύμα, αποφάσεις ICI (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψη 137), και της 25ης Οκτωβρίου 1983, 107/82, AEG-Telefunken κατά Επιτροπής, γνωστή ως «AEG» (Συλλογή 1983, σ. 3151, σκέψη 50, πρώτη περίοδος).

34 — Στο ίδιο πνεύμα, απόφαση της 12ης Ιουλίου 1979, 32/78 και 36/78 έως 82/78, BMW Belgium κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 177, σκέψη 24, δεύτερη περίοδος).

35 — Από τη νομολογία συνάγεται ότι αποφασιστική επιρροή ήτοι έλεγχος κατά την έννοια του δικαίου του ανταγωνισμού μπορεί να θεωρηθεί ότι υπάρχει ακόμη και σε περίπτωση που η συμμετοχή είναι μικρότερη από το 100 % (βλ. π.χ. απόφαση ICI, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψεις 136 και 137).

36 — Μόνο στο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων τίθενται μέχρι τούδε ακόμη αυστηρότερες απαιτήσεις (απόφαση της 13ης Οκτωβρίου 2005, C-458/03, Parking Brixen, Συλλογή 2005, σ. I-8585, σκέψεις 64 επ.), και δη, όταν πρόκειται να κριθεί αν υπάρχει εσωτερική ανάθεση (In-House). Όπως διαυκρίνω με τις προτάσεις μου της 1ης Μαρτίου 2005 επί της υποθέσεως Parking Brixen (βλ. ιδίως σημεία 75 και 76), φρονώ ότι η άποψη αυτή είναι εσφαλμένη. Πέραν τούτου, η νομολογία για τις εσωτερικές αναθέσεις, δεν μπορεί άνευ ετέρου να μεταφερθεί σε μια υπόθεση όπως είναι η υπό κρίση. Πράγματι, η νομολογία αυτή αφορά ένα ιδιαίτερο είδος ελέγχου το οποίο βγαίνει πέραν του «συνήθους» ελέγχου κατά την έννοια της νομοθεσίας περί εταιριών και ανταγωνισμού: η αναθέσιμα αρχή πρέπει να ελέγχει τον φορέα που αναλαμβάνει την εκτέλεση του δημοσίου έργου «ως να επρόκειτο για δική της υπηρεσία».

49. Αντιθέτως, έντονα ερίζεται το ζήτημα ποιες είναι οι προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν προκειμένου να αποδεικνύεται η *πραγματική άσκηση της αποφασιστικής επιρροής* της μητρικής επί της θυγατρικής εταιρίας της. Εν αντιθέσει προς την Επιτροπή, οι αναιρεσιδούσες φρονούν ότι ζήτημα καταλογισμού της ευθύνης που απορρέει λόγω παραβάσεων της νομοθεσίας περί συμπράξεων τίθεται —τουλάχιστον στην επίδικη διαφορά— μόνον όταν υφίστανται συγκεκριμένα στοιχεία, πέραν της κατοχής του 100 % του κεφαλαίου, ότι η θυγατρική εταιρία πράγματι επηρεάζεται από τη μητρική της εταιρία. Θα μπορούσε απλά να λεχθεί ότι οι προϋποθέσεις για την απόδειξη της αποφασιστικής επιρροής πρέπει να είναι σύμφωνες προς τον τύπο «100 % συν X».

50. Αυτή η άποψη των αναιρεσιδουσών δεν με πείθει. Όπως θα καταδείξω στη συνέχεια, δεν βρίσκει έρεισμα στη μέχρι τούδε νομολογία του Δικαστηρίου. Αντιθέτως, βάσει της νομολογίας αυτής, υφίσταται *μαχητό τεκμήριο* ότι μια μητρική εταιρία, η οποία κατέχει το 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής της, ασκεί πράγματι επ' αυτής αποφασιστική επιρροή (βλ. κατωτέρω υπό α'). Κατά τα λοιπά, φρονώ ότι δεν υπάρχει λόγος να μην χρησιμοποιηθεί το τεκμήριο αυτό και να καταστούν αυστηρότερες οι προϋποθέσεις για την απόδειξη αποφασιστικής επιρροής με τον τύπο «100 % συν X» που προτείνουν οι αναιρεσιδούσες (βλ. κατωτέρω, υπό β').

α) Το μαχητό τεκμήριο της αποφασιστικής επιρροής σε περίπτωση που η μητρική εταιρία κατέχει το 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής εταιρίας

51. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου υπάρχει *τεκμήριο* ότι μια μητρική εταιρία ασκεί και στην πράξη την αποφασιστική επιρροή της σε θυγατρική εταιρία της οποίας κατέχει το 100 % του κεφαλαίου της.

52. Έτσι, από την απόφαση AEG συνάγεται ότι στο πλαίσιο του καταλογισμού αντίθετης προς τους κανόνες του ανταγωνισμού συμπεριφοράς εντός ενός ομίλου δεν απαιτείται να εξετάζεται αν η μητρική εταιρία έκανε χρήση της δυνατότητάς της να επηρεάζει αποφασιστικά την πολιτική διανομής και τιμών των θυγατρικών εταιριών της των οποίων κατέχει το 100 % του κεφαλαίου. Πράγματι, μια θυγατρική εταιρία, της οποίας η μητρική κατέχει το 100 % του κεφαλαίου, ακολουθεί, κατά το Δικαστήριο, «αναγκαστικά την πολιτική που χαράζουν τα ίδια, προβλεπόμενα από το καταστατικό, όργανα»³⁷.

53. Η ανωτέρω νομολογία επιβεβαιώθηκε με την απόφαση Stora. Κατά την απόφαση αυτή, αν η μητρική εταιρία κατέχει το 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής της εταιρίας είναι δικαιολογημένη η παραδοχή ότι η μητρική εταιρία ασκεί πράγματι αποφασιστική επιρροή επί της συμπεριφοράς αυτής της θυγατρικής εταιρίας³⁸.

54. Το ότι η παραδοχή αυτή αποτελεί *μαχητό τεκμήριο* συνάγεται επίσης από την απόφαση Stora: το Δικαστήριο έκρινε στην ανωτέρω υπόθεση ότι η μητρική εταιρία είχε το βάρος (ως αναιρεσείουσα) να ανατρέψει την παραδοχή της αποφασιστικής επιρροής προβάλλοντας ανταποδεικτικώς επαρκή στοιχεία³⁹.

55. Εντούτοις, οι αναιρεσείουσες επιχειρούν, παραπέμποντας στις σκέψεις 28 και 29 της αποφάσεως Stora, να αποδείξουν ότι το Δικαστήριο περιόρισε με την απόφαση αυτή την ισχύ του τεκμηρίου και κατέστησε αυστηρότερες τις προϋποθέσεις για τον καταλογισμό της συμπεριφοράς της θυγατρικής εταιρίας στη μητρική εταιρία. Το επίμαχο χωρίο της αποφάσεως αυτής έχει ως εξής:

«28 Έτσι, —αντιθέτως προς ό,τι ισχυρίζεται η αναιρεσείουσα— το Πρωτοδικείο δεν έκρινε ότι η κατοχή του 100 % του κεφαλαίου αρκούσε για να στοιχειοθετηθεί ευθύνη της μητρικής εταιρίας. Στηρίχτηκε επίσης στο γεγονός ότι η αναιρεσείουσα δεν είχε αμφισβητήσει ότι ήταν σε θέση να επηρεάσει αποφασιστικά την εμπορική πολιτική της θυγατρικής της, ενώ παράλληλα δεν προσκόμισε αποδεικτικά στοιχεία προς στήριξη του ισχυρισμού της ότι η θυγατρική της ήταν αυτόνομη.

37 — Απόφαση AEG (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 33, σκέψη 50).

38 — Απόφαση Stora (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 28, σκέψη 29, δεύτερη περίοδος).

39 — Απόφαση Stora (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 28, σκέψεις 28 και 29, τελευταία περίοδος αντιστοίχως).

29 Είναι επίσης ανακριβής ο ισχυρισμός ότι το Πρωτοδικείο επέρριψε κατ' αυτόν τον τρόπο στην αναιρεσείουσα το βάρος της αποδείξεως της συμπεριφοράς της θυγατρικής της. Συγκεκριμένα, εφόσον η μητρική εταιρία κατείχε όλο το κεφάλαιό της, το Πρωτοδικείο μπορούσε ευλόγως να υποθέσει —όπως επισήμανε η Επιτροπή— ότι επηρέαζε όντως αποφασιστικά τη συμπεριφορά της θυγατρικής της, εφόσον μάλιστα είχε διαπιστώσει (...) ότι η αναιρεσείουσα είχε εμφανιστεί κατά τη διοικητική διαδικασία “ως η μοναδική συνομιλήτρια της Επιτροπής, από πλευράς των εταιριών του ομίλου Stora, όσον αφορά την επίδικη παράβαση”. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η αναιρεσείουσα έφερε το βάρος να ανατρέψει αυτό το τεκμήριο με επαρκή αποδεικτικά στοιχεία.»

56. Εν αντιθέσει προς όσα υποστηρίζουν οι αναιρεσείουσες, από το ανωτέρω χωρίο της αποφάσεως Stora ουδόλως συνάγεται ότι το Δικαστήριο απέκλινε από τη μέχρι τούδε νομολογία του και ότι κατέστησε αυστηρότερες τις προϋποθέσεις για τον καταλογισμό της ευθύνης, στο πλαίσιο της νομοθεσίας περί συμπράξεων, μεταξύ μητρικών και θυγατρικών εταιριών.

57. Βεβαίως, το Δικαστήριο διέλαβε πράγματι με την ανωτέρω απόφασή του, στο πλαίσιο του ελέγχου του επί των διαπιστώσεων του Πρωτοδικείου, ότι το Πρωτοδικείο «δεν έκρινε ότι η κατοχή του 100 % του κεφαλαίου αρκούσε για να στοιχειοθετηθεί ευθύνη της μητρικής εταιρίας»⁴⁰. Εντούτοις, εντεύθεν δεν μπορεί να συναχθεί ότι *η αρχή που είναι αρμόδια για τον έλεγχο του αντα-*

γωνισμού φέρει το βάρος να προσκομίσει στοιχεία σε σχέση με τη συγκεκριμένη επιρροή της μητρικής εταιρίας επί της κατά 100 % θυγατρικής της προκειμένου να μπορεί να καταλογίσει στη μητρική εταιρία παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων από τη θυγατρική εταιρία. Αντιθέτως, με την ανωτέρω διατύπωση της αποφάσεως Stora διευκρινίζεται απλώς ότι *η μητρική εταιρία* μπορεί στο πλαίσιο της ένδικης διαφοράς να αμφισβητήσει την ύπαρξη αποφασιστικής επιρροής προσκομίζοντας ανταποδεικτικώς ορισμένα στοιχεία και, με τον τρόπο αυτό, να ανατρέψει το τεκμήριο της επιρροής που υφίσταται οσάκις η μητρική εταιρία κατέχει το 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής εταιρίας.

58. Τούτο καθίσταται ιδιαιτέρως σαφές με την ανάγνωση των περαιτέρω αναπτύξεων του Δικαστηρίου στην απόφαση Stora. Με αυτές διευκρινίζεται ότι «εφόσον η μητρική εταιρία κατείχε όλο το κεφάλαιό της [θυγατρικής], το Πρωτοδικείο μπορούσε ευλόγως να υποθέσει (...) ότι επηρέαζε όντως αποφασιστικά τη συμπεριφορά της θυγατρικής της» και ότι η αναιρεσείουσα —ήτοι η μητρική εταιρία— έφερε το βάρος «να ανατρέψει αυτό το τεκμήριο με επαρκή αποδεικτικά στοιχεία»⁴¹.

59. Το γεγονός ότι στην υπόθεση Stora η μητρική εταιρία του ομίλου Stora εμφανιζόταν ως η μοναδική συνομιλήτρια της Επιτροπής δεν πρέπει να παρανοηθεί ότι αποτελεί περιορισμό του τεκμηρίου. Βεβαίως, το Δικαστήριο επισημαίνει, όπως προηγουμένως το Πρωτοδικείο, το γεγονός αυτό

40 — Απόφαση Stora (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 28, σκέψη 28).

41 — Απόφαση Stora (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 28, σκέψη 29).

με την απόφασή του⁴². Εντούτοις, δια της χρήσεως των εισαγωγικών λέξεων «κυρίως», διευκρινίζεται ότι η αποκλειστική εκπροσώπηση του ομίλου Stora στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας από τη μητρική εταιρία του θεωρήθηκε απλώς ως ένα πρόσθετο στοιχείο το οποίο δεν περιορίζει το ούτως ή άλλως ισχύον τεκμήριο της ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής, αλλά ενδεχομένως το ενισχύει⁴³.

60. Επομένως, το Δικαστήριο ουδόλως έθεσε με την απόφασή του Stora και άλλες προϋποθέσεις για τη δυνατότητα εφαρμογής του τεκμηρίου πέραν της κατοχής του 100 % του κεφαλαίου. Τούτο συνάγεται και από τη σύγκριση με τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα επί της ανωτέρω υποθέσεως ο οποίος έκρινε ότι για τον καταλογισμό της συμπεριφοράς στη μητρική εταιρία η κατοχή του 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής εταιρίας δεν επαρκούσε και ότι απαιτείτο περαιτέρω «ένα συμπληρωματικό στοιχείο»⁴⁴. Ωστόσο το Δικαστήριο δεν δέχτηκε με την απόφασή του Stora την επιχειρηματολογία του.

61. Συνεπώς, το Πρωτοδικείο, στηρίζοντας την ανααιρεσιβαλλόμενη απόφασή του σε ένα μαχητό τεκμήριο, βάσει του οποίου μια μητρική εταιρία, που κατέχει το 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής της εταιρίας, ασκεί αποφασιστική επιρροή επί της συμπεριφοράς της, εφάρμοσε τη μέχρι τούδε νομολογία του Δικαστηρίου⁴⁵. Συνεπώς, οι περί του αντι-

θέτου ισχυρισμοί των ανααιρεσιουσών είναι αβάσιμοι.

β) Δεν συντρέχει κάποιος λόγος προκειμένου να καταστούν αυστηρότερες οι προϋποθέσεις για τον καταλογισμό στη μητρική εταιρία της ευθύνης από τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων από τη θυγατρική εταιρία

62. Απομένει να εξεταστεί αν το Δικαστήριο θα έπρεπε να λάβει αφορμή από την υπό κρίση υπόθεση προκειμένου να καταστήσει αυστηρότερες τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν τα αποδεικτικά στοιχεία προκειμένου να θεωρείται ότι υπάρχει αποφασιστική επιρροή όπως υποστηρίζουν οι ανααιρεσιούσες με τον τύπο τους «100 % συν X». Η εξέταση του ζητήματος αυτού επιβάλλεται και υπό το πρίσμα της νεότερης νομολογίας του Πρωτοδικείου⁴⁶ συναφώς, πρέπει να μνημονευθούν μεταξύ άλλων οι αποφάσεις DaimlerChrysler⁴⁶ και Bolloré⁴⁷ τις οποίες επικαλούνται οι ανααιρεσιούσες προς στήριξη των απόψεών τους.

63. Διευκρινίζω ευθύς εξαρχής ότι οι αποφάσεις DaimlerChrysler και Bolloré του Πρωτο-

42 — Απόφαση Stora (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 28, σκέψη 29).

43 — Στο ίδιο πνεύμα και η απόφαση του Πρωτοδικείου της 28ης Φεβρουαρίου 2002, T-354/94, Stora Kopparbergs Bergslags κατά Επιτροπής (Συλλογή 2002, σ. II-843, σκέψη 68, τελευταία περίοδος).

44 — Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα J. Mischo της 18ης Μαΐου 2000 επί της υποθέσεως Stora (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 28, σημεία 40, τελευταία περίοδος, και 48).

45 — Σκέψεις 60 έως 62 της ανααιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

46 — Απόφαση του Πρωτοδικείου της 15ης Σεπτεμβρίου 2005, T-325/01, DaimlerChrysler κατά Επιτροπής, γνωστή ως «DaimlerChrysler» (Συλλογή 2005, σ. II-3319, σκέψη 219)⁴⁸ η ανωτέρω απόφαση έχει καταστεί αμετάκλητη.

47 — Απόφαση του Πρωτοδικείου της 26ης Απριλίου 2007, T-109/02, T-118/02, T-122/02, T-125/02 και T-126/02, T-128/02 και T-129/02, T-132/02 και T-136/02, Bolloré κατά Επιτροπής, γνωστή ως «Bolloré» (Συλλογή 2007, σ. II-947, σκέψη 132). Κατά της αποφάσεως αυτής εκκρεμούν επί του παρόντος ενώπιον του Δικαστηρίου τρεις αιτήσεις αναρέσεως οι οποίες ωστόσο δεν αφορούν τα κριτήρια για τον καταλογισμό στη μητρική εταιρία των παραβάσεων της νομοθεσίας περί συμπράξεων από τη θυγατρική εταιρία στις προτάσεις του της 2ας Απριλίου 2009 επί των συνεδικασθεισών υποθέσεων Papierfabrik August Koehler κ.λπ. κατά Επιτροπής (C-322/07 P, C-327/07 P και C-338/07 P, που εκκρεμούν ενώπιον του Δικαστηρίου), ο γενικός εισαγγελέας Υ. Βοτ προτείνει στο Δικαστήριο να αναρθεί εν μέρει η απόφαση Bolloré.

δικείου —εν αντιθέσει προς όσα υποστηρίζουν οι αναιρεσείουσες— ουδόλως κινούνται στην ίδια κατεύθυνση.

64. Όσον αφορά κατ' αρχάς την απόφαση DaimlerChrysler, δίδεται μεν η εντύπωση ότι το Πρωτοδικείο —εν πάση περιπτώσει κατόπιν επιφανειακής εξετάσεως των πραγμάτων— δεν θεωρεί αρκετή την κατοχή του 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής εταιρίας από τη μητρική της και ότι απαιτεί να υπάρχουν και άλλα στοιχεία προκειμένου να αποδεικνύεται η ύπαρξη αποφασιστικής επιρροής. Συγκεκριμένα, το Πρωτοδικείο διαλαμβάνει ότι «η κατοχή κατά 100 % του κεφαλαίου δεν καθιστά αφ' εαυτής εφικτή την απόδειξη της ευθύνης της μητρικής εταιρίας»⁴⁸. Εντούτοις, ευθύς αμέσως μετά τη διαπίστωση αυτή το Πρωτοδικείο διευκρινίζει: «ενώπιον της κατοχής του συνόλου του κεφαλαίου της θυγατρικής, η Επιτροπή μπορεί να υποθέσει θεμιτώς ότι η μητρική εταιρία ασκεί όντως αποφασιστική επιρροή στη συμπεριφορά της θυγατρικής της»⁴⁹. Πέραν τούτου, το Πρωτοδικείο τονίζει ότι στην ένδικη διαφορά εναπέκειτο στη μητρική εταιρία να ανατρέψει με επαρκή αποδεικτικά στοιχεία το τεκμήριο⁵⁰.

65. Το γεγονός ότι η μητρική εταιρία εμφανίστηκε κατά τη διοικητική διαδικασία ως ο μόνος συνομιλητής για τις εταιρίες του ομίλου θεωρείται απλώς —όπως υποδηλώνει η εισαγωγική λέξη «ειδικότερα»— ως συμπληρωματικό στοιχείο το οποίο όχι μόνο δεν περιορίζει το ούτως ή άλλως υφιστάμενο

τεκμήριο της ασκήσεως αποφασιστικής επιρροής, αλλά ενδεχομένως το ενισχύει⁵¹.

66. Ως εκ τούτου, οι εκτιμήσεις του Πρωτοδικείου στην υπόθεση DaimlerChrysler δεν έρχονται σε αντίθεση, όπως φαίνεται εκ πρώτης όψεως, προς τη νομολογία που δημιουργήσαν οι αποφάσεις του Δικαστηρίου AEG και Stora. Αντιθέτως, στην απόφασή του DaimlerChrysler το Πρωτοδικείο στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό —όπως και σε ορισμένες άλλες αποφάσεις του⁵²— στη νομολογία AEG και Stora και εφαρμόζει αποκλειστικά το μαχητό τεκμήριο της αποφασιστικής επιρροής που έχει αναγνωρίσει το Δικαστήριο. Συναφώς, το Πρωτοδικείο δεν καθιστά ουδόλως αυστηρότερες τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν τα αποδεικτικά στοιχεία για την αναγνώριση αποφασιστικής επιρροής κατά την έννοια του τύπου «100 % συν X».

67. Αντιθέτως, άλλως έχουν τα πράγματα σε σχέση με την απόφαση Bolloré. Με την απόφαση αυτή το Πρωτοδικείο έκρινε: «[...] μολονότι το στοιχείο σχετικά με την κατοχή του συνόλου του κεφαλαίου της θυγατρικής της συνιστά σοβαρή ένδειξη ότι η μητρική εταιρία επηρεάζει αποφασιστικά τη συμπεριφορά της θυγατρικής της στην αγορά, δεν αρκεί μόνον το στοιχείο αυτό για να καταλογιστεί η ευθύνη της συμπεριφοράς της θυγατρικής στη μητρική εταιρία (...). Χρειάζεται μεν ένα πρόσθετο στοιχείο σχετικά με το

48 — Απόφαση DaimlerChrysler (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 46, σκέψη 219).

49 — Απόφαση DaimlerChrysler (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 46, σκέψη 219).

50 — Απόφαση DaimlerChrysler (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 46, σκέψη 220).

51 — Απόφαση DaimlerChrysler (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 46, σκέψη 219, δεύτερη ημιορολογία).

52 — Αποφάσεις της 1ης Απριλίου 1993, T-65/89, BPB Industries και British Gypsum κατά Επιτροπής (Συλλογή 1993, σ. II-389, σκέψη 149), της 20ής Απριλίου 1999, T-305/94 έως T-307/94, T-313/94 έως T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 και T-335/94, Limburgse Vinyl Maatschappij κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 1999, σ. II-931, σκέψεις 961, 984 και 985), της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, T-203/01, Michelin κατά Επιτροπής (Συλλογή 2003, σ. II-4071, σκέψη 290), της 27ης Σεπτεμβρίου 2006, T-330/01, Akzo Nobel κατά Επιτροπής (Συλλογή 2006, σ. II-3389, σκέψεις 81 έως 83), της 27ης Σεπτεμβρίου 2006, T-314/01, Avebe κατά Επιτροπής (Συλλογή 2006, σ. II-3085, σκέψη 136), και της 27ης Σεπτεμβρίου 2006, T-43/02, Jungbunzlauer κατά Επιτροπής (Συλλογή 2006, σ. II-3435, σκέψη 125).

ποσοστό συμμετοχής, μπορεί όμως να συνίσταται σε ενδείξεις[...]»⁵³.

68. Οι ανωτέρω εκτιμήσεις του Πρωτοδικείου στην υπόθεση *Bolloré* παρεκκλίνουν από το πλαίσιο που έχει χαράξει το Δικαστήριο με τις αποφάσεις του *AEG* και *Stora*⁵⁴. Αντιθέτως, το Πρωτοδικείο στηρίζεται στις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα *Mischo* —τις οποίες δεν ακολούθησε ως προς το σημείο αυτό το Δικαστήριο— επί της υποθέσεως *Stora*, τις οποίες επίσης παραθέτει ρητώς. Σε τελευταία ανάλυση από τις προτάσεις αυτές απορρέει η απαίτηση για «ένα συμπληρωματικό στοιχείο σε σχέση με τον βαθμό συμμετοχής» το οποίο μπορεί να συνίσταται σε ενδείξεις⁵⁵. Στη συνέχεια των αναπτύξεων του στην απόφαση *Bolloré*, το Πρωτοδικείο εξετάζει διάφορα στοιχεία των πραγματικών περιστατικών προκειμένου να διαπιστώσει αν περιέχουν ενδείξεις υπέρ ή κατά της υπάρξεως αποφασιστικής επιρροής της *Bolloré* επί της θυγατρικής εταιρίας της, και δη στηριζόμενο τόσο στις διαπιστώσεις της στις οποίες πρόβη η Επιτροπή στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας όσο και στα επιχειρήματα των διαδίκων στο πλαίσιο της ένδικης διαδικασίας⁵⁶. Με τον τρόπο αυτόν, το Πρωτοδικείο κατέστησε με την απόφασή του *Bolloré* αυστηρότερες τις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για να αποδεικνύεται η ύπαρξη αποφασιστικής επιρροής της μητρικής εταιρίας επί της θυγατρικής εταιρίας της κατά την έννοια του κανόνα «100 % συν X».

69. Δεν θεωρώ ότι το Δικαστήριο πρέπει να συνταχθεί με τις εκτιμήσεις στις οποίες πρόβη το Πρωτοδικείο στην απόφασή του *Bolloré*. Στην περίπτωση που το Πρωτοδικείο είχε την πρόθεση, με την ανωτέρω απόφασή

του, να συνεχίσει απλώς τη μέχρι τούδε νομολογία, τότε παρανόησε το πλαίσιο που έχει χαράξει το Δικαστήριο με τις αποφάσεις του *AEG* και *Stora*⁵⁷ και κατήργησε τη διαφορά μεταξύ της υπάρξεως ελέγχου και της ασκήσεώς του στην πράξη⁵⁸. Αντιθέτως, αν το Πρωτοδικείο συνειδητά επιχείρησε να υπερβεί το πλαίσιο της μέχρι τούδε νομολογίας, ουδόλως εξέτασε τους λόγους που δικαιολογούν ένα τέτοιο εγχείρημα.

70. Κατά τα λοιπά, δεν θεωρώ ότι συντρέχει κάποιος πειστικός λόγος για τον οποίον θα πρέπει να καταστούν αυστηρότερες οι προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούν τα αποδεικτικά στοιχεία κατ' εφαρμογήν του τύπου «100 % συν X».

71. Για την αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού απαιτούνται σαφείς κανόνες. Ένα τεκμήριο, όπως είναι αυτό που αναγνώρισε το Δικαστήριο με τις αποφάσεις του *AEG* και *Stora*, το οποίο παρέχει στην Επιτροπή τη δυνατότητα, ως αρχή ελέγχου του ανταγωνισμού, να καταλογίζει στη μητρική εταιρία την ευθύνη για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων από τις θυγατρικές εταιρίες της των οποίων κατέχει το 100 % του κεφαλαίου, παρέχει ασφάλεια δικαίου και μπορεί εύκολα να εφαρμοστεί στην πράξη.

72. Εν γένει, τα τεκμήρια ουδόλως είναι άγνωστα στο δίκαιο του ανταγωνισμού⁵⁹. Αντιθέτως, από τις ιδιαιτερότητες του καθεστώτος που διέπει τις αποδείξεις σε σχέση με παραβάσεις των κανόνων του ανταγωνισμού συνάγεται ότι η διοικητική αρχή ή ο ιδιώτης που φέρει το βάρος της αποδείξεως πρέπει να έχει τη δυνατότητα να συναγάγει συγκεκριμένα συμπεράσματα από τα διδάγματα της

53 — Απόφαση *Bolloré* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 47, σκέψη 132).

54 — Βλ. συναφώς, ανωτέρω, σημεία 51 έως 60 των ανά χείρας προτάσεων.

55 — Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα *J. Mischo* επί της υποθέσεως *Stora* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 28, σημείο 48).

56 — Απόφαση *Bolloré* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 47, σκέψεις 133 έως 150).

57 — Βλ. συναφώς, ανωτέρω, σημεία 51 έως 60 των ανά χείρας προτάσεων.

58 — Βλ. συναφώς, ανωτέρω, σημείο 47 των ανά χείρας προτάσεων.

59 — Βλ., π.χ., αποφάσεις Επιτροπή κατά *Anic Partecipazioni* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 26, σκέψεις 121 και 126), της 8ης Ιουλίου 1999, C-199/92 P, *Hüls* κατά Επιτροπής (Συλλογή 1999, σ. I-4287, σκέψεις 162 και 167), και *Aalborg Portland* κ.λπ. κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 25, σκέψη 81).

κοινής πείρας τα οποία απορρέουν από τη συνήθη πορεία των πραγμάτων⁶⁰.

73. Στην περίπτωση που σε ένα όμιλο επιχειρήσεων η μητρική εταιρία κατέχει το 100 % των μεριδίων της θυγατρικής εταιρίας της, τότε η μητρική εταιρία —όπως προελέχθη⁶¹— έχει τη δυνατότητα να ασκήσει αποφασιστική επιρροή επί της θυγατρικής εταιρίας της. Πράγματι, τούτο της παρέχει το αποκλειστικό δικαίωμα να διορίζει τα μέλη των διευθυντικών οργάνων της θυγατρικής εταιρίας, δεν είναι δε σπάνιο το φαινόμενο τα ίδια πρόσωπα να στελεχώνουν τις δύο εταιρίες. Πέραν τούτου, από την κατοχή του 100 % του κεφαλαίου συνάγεται ότι τα συμφέροντα άλλων εταίρων δεν μπορούν να έχουν κάποια σημασία ούτε στην περίπτωση στρατηγικής σημασίας αποφάσεων ούτε κατά την τρέχουσα διαχείριση της θυγατρικής εταιρίας. Συνεπώς, υπάρχει πλήρης ταύτιση των συμφερόντων της μητρικής εταιρίας και της θυγατρικής της οποίας κατέχει το 100 % του κεφαλαίου. Υπό τις συνθήκες αυτές, ευλόγως συνάγεται το συμπέρασμα ότι η θυγατρική εταιρία δεν καθορίζει αυτοτελώς τη συμπεριφορά της στην αγορά, αλλά ενεργεί σύμφωνα με τις επιθυμίες της μητρικής εταιρίας της⁶².

74. Η εφαρμογή ενός τεκμηρίου όπως είναι το εξεταζόμενο εν προκειμένω δεν έχει ως συνέπεια την —ασυμβίβαστη προς το τεκμήριο αθωότητας⁶³— αντιστροφή του

βάρους αποδείξεως. Αντιθέτως, καθορίζεται απλώς ο βαθμός αποδεικτικής ισχύος⁶⁴ που πρέπει να πληρούται κατά τον καταλογισμό στη μητρική εταιρία της ευθύνης για τη διάπραξη παραβάσεων της νομοθεσίας περί συμπράξεων από τη θυγατρική εταιρία. Δεδομένου ότι η κατοχή του 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής εταιρίας από τη μητρική της επιτρέπει εκ πρώτης όψεως το συμπέρασμα ότι υπάρχει πράγματι αποφασιστική επιρροή, η μητρική εταιρία φέρει το βάρος να ανατρέψει το συμπέρασμα αυτό προσκομίζοντας ανταποδεικτικώς βάσιμα στοιχεία⁶⁵ ειδάλλως, το συμπέρασμα αυτό πληροί τις απαιτήσεις που διέπουν το βάρος αποδείξεως⁶⁵. Με άλλα λόγια, καταλήγω στην άποψη ότι το ζήτημα του βάρους επικλήσεως των κρίσιμων ισχυρισμών που φέρει κάθε διάδικος προηγείται του ζητήματος της κατανομής του βάρους αποδείξεως⁶⁶.

60 — Βλ., συναφώς, προτάσεις μου της 19ης Φεβρουαρίου 2009 επί της υποθέσεως C-8/08, T-Mobile Netherlands κ.λπ. (που εκκρεμεί ενώπιον του Δικαστηρίου, σημείο 89).

61 — Βλ., ανωτέρω, σημείο 48 των ανά χείρας προτάσεων.

62 — Στο ίδιο πνεύμα, προτάσεις του γενικού εισαγγελέα J. P. Warner της 22ας Ιανουαρίου 1974 επί της υποθέσεως 6/73 και 7/73, Commercial Solvents κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1974, σ. 113).

63 — Σε σχέση με το τεκμήριο αθωότητας, βλ. άρθρο 6, παράγραφος 2, της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (που υπεγράφη στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950) και άρθρο 48, παράγραφος 1, του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (που διακηρύχθηκε το πρώτον στη Νίκαια στις 7 Δεκεμβρίου 2000, ΕΕ 2000, C 364, σ. 15) διακηρύξη του Χάρτη έγινε και στο Στρασβούργο στις 12 Δεκεμβρίου 2007, ΕΕ 2007, C 303, σ. 1), τα οποία, έτσι και αν επί του παρόντος δεν παράγουν για την Κοινότητα παρεμφερείς προς το πρωτογενές δίκαιο δεσμευτικές συνέπειες, μπορούν να λαμβάνονται υπόψη ως πηγή διασαφήσεως του δικαίου.

64 — Από τον βαθμό αποδεικτικής ισχύος μπορεί να συναχθεί υπό ποιες προϋποθέσεις ένα γεγονός θεωρείται ως αποδεδειγμένο. Ο βαθμός αποδεικτικής ισχύος πρέπει να διακρίνεται από το βάρος αποδείξεως. Βάσει του βάρους αποδείξεως καθορίζεται, αφενός, ποιος πρέπει να επικαλεστεί τα πραγματικά περιστατικά και, ενδεχομένως, να προσκομίσει τα αντίστοιχα αποδεικτικά μέσα (υποκειμενικό ή τυπικό βάρος αποδείξεως, που αποκαλείται βάρος προσκομίσεως των αποδεικτικών στοιχείων) αφετέρου, από την κατανομή του βάρους αποδείξεως συνάγεται ποιος φέρει τον κίνδυνο από την παράλειψη διεκρινίσεως των πραγματικών περιστατικών ήτοι από την αδυναμία αποδείξεως ενός ισχυρισμού (αντικειμενικό ή ουσιαστικό βάρος αποδείξεως). Βλ., συμπληρωματικά, Kokott, J., *Beweislastverteilung und Prognoseentscheidungen bei der Inanspruchnahme von Grund- und Menschenrechten*, Βερολίνο/Χαϊδελβέργη, 1993, σ. 12 επ.

65 — Στο ίδιο πνεύμα —αν και σε κάπως διαφορετική συνάφεια— αποφάσεις Aalborg Portland κ.λπ. κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 25, σκέψη 79), και της 13ης Ιουλίου 1989, 110/88, 241/88 και 242/88, Lucazeau κ.λπ. (Συλλογή 1989, σ. 2811, σκέψη 25).

66 — Βλ., συναφώς, προτάσεις μου της 8ης Δεκεμβρίου 2005 επί της υποθέσεως C-105/04 P, Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied κατά Επιτροπής (Συλλογή 2006, σ. I-8725, σημείο 73), και προτάσεις μου επί της υποθέσεως T-Mobile Netherlands (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 60, σημείο 89).

75. Τα συμφέροντα της μητρικής εταιρίας δεν θίγονται από την εφαρμογή ενός τεκμηρίου όπως είναι το εξεταζόμενο εν προκειμένω. Η μητρική εταιρία έχει τη δυνατότητα να ανατρέψει το στηριζόμενο στα διδάγματα της κοινής πείρας τεκμήριο της αποφασιστικής επιρροής στη συγκεκριμένη περίπτωση καταδεικνύοντας ότι επέδειξε αυτοσυγκράτηση και ότι δεν επηρέασε τη συμπεριφορά των θυγατρικών εταιριών της στην αγορά⁶⁷. Τα πραγματικά περιστατικά και τα στοιχεία, τα οποία απαιτούνται προς τούτο, προέρχονται σε κάθε περίπτωση από τη σφαίρα των εσωτερικών επιχειρηματικών σχέσεων μεταξύ μητρικής και θυγατρικής εταιρίας. Ως εκ τούτου, είναι απολύτως δικαιολογημένο να φέρουν αυτές το βάρος επικλήσεως των κρίσιμων ισχυρισμών.

76. Βάσει των ανωτέρω, φρονώ ότι το Δικαστήριο θα πρέπει να εμμένει στην εκτίμησή του ότι σε περίπτωση που η μητρική εταιρία κατέχει το σύνολο του κεφαλαίου της θυγατρικής εταιρίας της υπάρχει μαχητό τεκμήριο ότι η μητρική εταιρία ασκεί αποφασιστική επιρροή επί της θυγατρικής της.

γ) Λοιπές αιτιάσεις

77. Τέλος, θα εξετάσω δύο αιτιάσεις των αναιρεσειουσών οι οποίες αφορούν την απόδειξη της υπάρξεως ή της ελλείψεως

αυτοτέλειας μιας κατά 100 % θυγατρικής εταιρίας έναντι της μητρικής της εταιρίας.

78. Πρώτον, οι αναιρεσειούσες υποστηρίζουν ότι το Πρωτοδικείο παρανόησε τις απαιτήσεις οι οποίες απορρέουν από τα δικαιώματα άμυνας σε σχέση με τη διοικητική διαδικασία ενώπιον της Επιτροπής. Βάσει των απαιτήσεων αυτών, η Επιτροπή φέρει το βάρος να αποδείξει, με την ανακοίνωση των αιτιάσεων, την έλλειψη αυτοτέλειας της θυγατρικής εταιρίας. Εντούτοις, στην υπό κρίση υπόθεση, η Επιτροπή εξέτασε το ζήτημα αυτό το πρώτον με την επίδικη απόφαση.

79. Αν θεωρηθεί, όπως προτείνω, ότι υφίσταται τεκμήριο βάσει του οποίου μια μητρική εταιρία ασκεί αποφασιστική επιρροή επί της κατά 100 % θυγατρικής της, τότε η αιτίαση αυτή είναι αβάσιμη. Πράγματι, το εν λόγω τεκμήριο απαλλάσσει την Επιτροπή να προσκομίζει οποιαδήποτε αποδεικτικά στοιχεία για την έλλειψη αυτοτέλειας της κατά 100 % θυγατρικής εταιρίας όπως επίσης και να προβαίνει για το ζήτημα αυτό σε ακρόαση των μερών που μετέχουν στη διαδικασία.

80. Με την ανακοίνωσή της των αιτιάσεων, η Επιτροπή έχει απλώς την υποχρέωση να προσδιορίσει κατά τρόπο μη επιδεχόμενο αμφισβήτηση το νομικό πρόσωπο στο οποίο πρόκειται ενδεχομένως να επιβληθούν πρόστιμα και να απευθύνεται προς αυτό⁶⁸. Στην περίπτωση που στοιχειοθετείται ευθύνη

67 — Ορθώς η Επιτροπή παραθέτει τα ακόλουθα παραδείγματα: α) η μητρική εταιρία είναι εταιρία επενδύσεων η οποία διοικείται όπως ακριβώς ένας απλός οικονομικός επενδυτής, β) η μητρική εταιρία κατέχει προσωρινώς μόνον και για σύντομο χρονικό διάστημα το 100 % του κεφαλαίου της θυγατρικής εταιρίας, γ) η μητρική εταιρία κωλύεται από νομικούς λόγους να ασκήσει πλήρως τον απόλυτο έλεγχο επί της θυγατρικής εταιρίας. βλ., περαιτέρω, παραδείγματα που παραθέτει ο γενικός εισαγγελέας J. P. Warner με τις προτάσεις του επί της υποθέσεως Commercial Solvents (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 62).

68 — Αποφάσεις της 16ης Μαρτίου 2000, C-395/96 P και C-396/96 P, Compagnie maritime belge transports κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-1365, σκέψεις 143 και 146), της 2ας Οκτωβρίου 2003, C-176/99 P, ARBED κατά Επιτροπής (Συλλογή 2003, σ. I-10687, σκέψη 21), και Aalborg Portland κ.λπ. κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 25, σκέψη 60).

της μητρικής εταιρίας για παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων από την κατά 100 % θυγατρική της, τότε αρκεί κατ' αρχήν να παραθέτει η Επιτροπή στην ανακοίνωση των αιτιάσεων στοιχεία σχετικά με τη συμμετοχή στο εταιρικό κεφάλαιο.

81. Στην περίπτωση αυτή, η μητρική εταιρία φέρει το βάρος να ανατρέψει το τεκμήριο της αποφασιστικής επιρροής προσκομίζοντας ανταποδεικτικώς βάσιμα στοιχεία. Στην περίπτωση που δεν προσκόμισε ανταποδεικτικώς τέτοια στοιχεία στο πλαίσιο της διαδικασίας έρευνας, έχει τη δυνατότητα να πράξει τούτο στη γραπτή απάντησή της επί της ανακοίνωσης των αιτιάσεων ή κατά την ενδεχόμενη ακρόασή της. Εναπόκειται δε στην Επιτροπή να εκτιμήσει αυτά τα ανταποδεικτικά στοιχεία και, ενδεχομένως, να αναθεωρήσει τα προσωρινά συμπεράσματα που συνήγαγε με την ανακοίνωση των αιτιάσεων⁶⁹.

82. Το ότι στη συγκεκριμένη υπόθεση πληρούνται οι απαιτήσεις αυτές είναι πέραν πάσης αμφιβολίας.

83. Δεύτερον, οι αναιρεσείουσες βάλλουν κατά της εκτιμήσεως του Πρωτοδικείου ότι η μητρική εταιρία μπορεί να ευθύνεται εις ολόκληρον, εφόσον δεν αποδεικνύει ότι η θυγατρική εταιρία της «κατ' ουσίαν [...] δεν

ακολουθεί τις οδηγίες της και, επομένως, ενεργεί αυτοτελώς στην αγορά»⁷⁰. Ως εκ τούτου, οι αναιρεσείουσες φρονούν ότι το Πρωτοδικείο παρανόμως περιορίζει τη δυνατότητα ανταποδείξεως μόνο στις περιπτώσεις στις οποίες η μητρική εταιρία έδωσε οδηγίες στη θυγατρική εταιρία και αυτή δεν τις ακολούθησε.

84. Ούτε η επιχειρηματολογία αυτή είναι βάσιμη. Στηρίζεται σε πρόδηλη παρανόηση του περιεχομένου της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως αποσπώντας μία και μόνη —ομολογουμένως επιδεχόμενη παρερμηνείας— ημιπερίοδο του σκεπτικού της αποφάσεως από τη συνάφειά της. Αν ληφθεί υπόψη το λοιπό σκεπτικό της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως, τότε συνάγεται με επαρκή σαφήνεια ότι το Πρωτοδικείο θα δεχόταν όλα τα προσκομιζόμενα ανταποδεικτικώς από τη μητρική εταιρία στοιχεία «που [...] αποδεικνύουν την αυτονομία της θυγατρικής»⁷¹. Τούτο καλύπτει και τις περιπτώσεις στις οποίες η μητρική εταιρία ουδόλως παρέσχε οδηγίες στη θυγατρική της.

δ) Το μέχρι τούδε συναγόμενο συμπέρασμα

85. Βάσει των ανωτέρω αναπτύξεων, το πρώτο σκέλος του λόγου αναιρέσεως πρέπει να απορριφθεί ως αβάσιμο.

69 — Αποφάσεις της 7ης Ιουνίου 1983, 100/80 έως 103/80, *Musique Diffusion française* κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή 1983, σ. 1825, σκέψη 14), *Aalborg Portland* κ.λπ. κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 25, σκέψη 67), της 10ης Μαΐου 2007, C-328/05 P, *SGL Carbon* κατά Επιτροπής (Συλλογή 2007, σ. I-3921, σκέψη 62), και της 10ης Ιουλίου 2008, C-413/06 P, *Bertelsmann* και *Sony Corporation of America* κατά *Impala* (Συλλογή 2008, σ. I-4951, σκέψη 63).

70 — Σκέψη 62 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

71 — Σκέψη 60, τελευταία περίοδος, της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

3. Το αντικείμενο αναφοράς της αποφασιστικής επιρροής της μητρικής εταιρίας (δεύτερο σκέλος του λόγου αναιρέσεως)

86. Με το δεύτερο σκέλος του λόγου τους αναιρέσεως, οι αναιρεσείουσες βάλλουν κατά των σκέψεων 64 και 65 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως. Οι αναιρεσείουσες υποστηρίζουν ότι με τις ανωτέρω σκέψεις το Πρωτοδικείο δεν αντιλήφθηκε ορθώς τι πρέπει να αφορά η αποφασιστική επιρροή της μητρικής εταιρίας επί της θυγατρικής της προκειμένου να δικαιολογείται ο καταλογισμός σε αυτήν της ευθύνης για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων από τη θυγατρική εταιρία. Κατά την άποψή τους, κακώς το Πρωτοδικείο αναφέρεται, στη συνάφεια αυτή, σε «κάθε στοιχείο σχετικά με τις οργανωτικές, οικονομικές και νομικές σχέσεις» μεταξύ μητρικής και θυγατρικής εταιρίας. Κατά την άποψή τους, ορθότερο είναι να λαμβάνεται υπόψη μόνον η επιρροή επί της *εμπορικής πολιτικής εν στενή εννοία*, ήτοι επί του καθορισμού της συμπεριφοράς της θυγατρικής εταιρίας στην αγορά.

87. Συναφώς, επιβάλλεται η παρατήρηση ότι η έλλειψη αυτονομίας της θυγατρικής εταιρίας σε σχέση με τη συμπεριφορά της στην αγορά αποτελεί ένα μόνον πιθανό σημείο αναφοράς στο οποίο μπορεί να στηριχθεί ο καταλογισμός της ευθύνης για παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων στη μητρική εταιρία. Τούτο δεν αποτελεί το μόνο σημείο αναφοράς. Πράγματι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, μια συμπεριφορά μπορεί να καταλογιστεί στη μητρική εταιρία «μεταξύ άλλων» όταν η θυγατρική εταιρία, μολοντί έχει χωριστή νομική προσωπικότητα, δεν προσδιορίζει τη συμπεριφορά της αυτόνομα⁷². Το γεγονός αυτό και

μόνον αποτελεί επιχείρημα κατά της απόψεως των αναιρεσειουσών ότι ο καταλογισμός μιας συμπεριφοράς που αντιβαίνει στο δίκαιο των συμπράξεων εξαρτάται αποκλειστικά από την επιρροή που ασκεί η μητρική εταιρία επί της θυγατρικής εταιρίας σε σχέση με την εμπορική πολιτική της εν στενή εννοία.

88. Εν γένει, ο καταλογισμός της συμπεριφοράς της θυγατρικής εταιρίας στη μητρική της είναι πάντοτε δυνατός εφόσον αμφότερες αποτελούν *οικονομική ενότητα*, ήτοι εφόσον πρέπει να θεωρηθούν ότι αποτελούν *μία ενιαία επιχείρηση*⁷³ ο καταλογισμός στη μητρική εταιρία της ευθύνης για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων χωρεί, με άλλα λόγια, «λόγω της ενότητας του ομίλου που έχει δημιουργηθεί με τον τρόπο αυτόν»⁷³.

89. Ωστόσο, ακόμη και όταν ερευνείται η αυτονομία της θυγατρικής εταιρίας σε σχέση με την εμπορική πολιτική της εν στενή εννοία, δεν πρέπει κατ' ανάγκην η αποφασιστική επιρροή της μητρικής εταιρίας να απορρέει από συγκεκριμένες οδηγίες, κατευθυντήριες γραμμές ή δικαιώματα συναποφάσεως σε σχέση με τη διαμόρφωση των τιμών, τις δραστηριότητες παρασκευής και διανομής ή από άλλες ουσιαστικές παραμέτρους για τη συμπεριφορά στην αγορά. Τέτοιου είδους οδηγίες αποτελούν απλώς μια ιδιαίτερος σαφή ένδειξη για την ύπαρξη αποφασιστικής επιρροής της μητρικής εταιρίας επί της εμπορικής πολιτικής της θυγατρικής της⁷⁴. Ωστόσο, τυχόν ανυπαρξία τέτοιων οδηγιών δεν οδηγεί κατ' ανάγκην στο συμπέρασμα ότι η θυγατρική εταιρία έχει αυτονομία.

72 — Αποφάσεις ICI (σκέψη 133), Geigy (σκέψη 44) και Continental Can (σκέψη 15), που παρατίθενται στην υποσημείωση 31.

73 — Βλ. αποφάσεις ICI (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψεις 132 και 133) και Geigy (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψη 44).

74 — Βλ., συναφώς, π.χ. παρατιθέμενες στην υποσημείωση 31 αποφάσεις ICI (σκέψεις 137 και 138) και Geigy (σκέψη 45).

90. Πολλώ δε μάλλον δεν ασκεί επιρροή το αν η μητρική εταιρία αναμίχθηκε στην καθημερινή διαχείριση της θυγατρικής εταιρίας της ούτε το αν η θυγατρική εταιρία ανέπτυξε δραστηριότητες αντίθετες προς τον ανταγωνισμό κατόπιν οδηγιών που έλαβε από τη μητρική εταιρία ή από το αν η μητρική εταιρία τελούσε εν γνώσει των δραστηριοτήτων αυτών⁷⁵.

91. Μια μητρική εταιρία ενδέχεται επίσης να ασκεί αποφασιστική επιρροή επί της θυγατρικής της και στην περίπτωση που δεν χρησιμοποιεί κάποια συγκεκριμένα δικαιώματα συναποφάσεως και δεν παρέχει συγκεκριμένες οδηγίες ή κατευθυντήριες γραμμές σε σχέση με επιμέρους ζητήματα της εμπορικής πολιτικής. Έτσι, η ύπαρξη ενιαίας εμπορικής πολιτικής εντός ενός ομίλου μπορεί να συναχθεί και *εμμέσως* από το σύνολο των οικονομικών και νομικών σχέσεων μεταξύ της μητρικής εταιρίας και των θυγατρικών της εταιριών⁷⁶. Αντιστρόφως, η έλλειψη μιας τέτοιας ενιαίας εμπορικής πολιτικής μεταξύ της μητρικής εταιρίας και της θυγατρικής της μπορεί να διαπιστωθεί επίσης μόνο βάσει εκτιμήσεως του συνόλου των υφιστάμενων μεταξύ τους οικονομικών και νομικών σχέσεων⁷⁷.

92. Για παράδειγμα, η επιρροή της μητρικής εταιρίας επί των θυγατρικών εταιριών της, σε σχέση με τη στρατηγική της επιχειρήσεως, την πολιτική της εκμεταλλεύσεως, το σχέδιο λειτουργίας της εκμεταλλεύσεως, τις επενδύσεις, την παραγωγική ικανότητα, τα οικονομικά, τους ανθρώπινους πόρους και τις νομικές υποθέσεις ενδέχεται να επηρεάζει έμμεσα τη συμπεριφορά των θυγατρικών εταιριών καθώς και ολόκληρου του ομίλου επιχειρήσεων στην αγορά. Ορθώς επίσης επισημαίνει η Επιτροπή ότι το γεγονός και μόνον ότι μια εταιρία ανήκει σε έναν όμιλο ενδέχεται να επηρεάζει τη συμπεριφορά της στην αγορά, π.χ. σε σχέση με το ζήτημα με ποιον η εταιρία αυτή θα επιδοθεί σε ενεργητικό ανταγωνισμό.

93. Τέλος, αποφασιστική σημασία έχει το αν η μητρική εταιρία, λόγω της εκτάσεως της επιρροής της, μπορεί να κατευθύνει τη συμπεριφορά της θυγατρικής εταιρίας σε τέτοιον βαθμό ώστε αμφότερες να μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν οικονομική ενότητα.

75 — Ως προς το σημείο αυτό, ενδέχεται η απόδοση της αποφάσεως ICI (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψη 133) στην αγγλική γλώσσα να δώσει λαβή για παρερμηνείες. Η χρησιμοποιούμενη στην ανωτέρω σκέψη έκφραση «in all material respects» θα μπορούσε πράγματι να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι η θυγατρική εταιρία πρέπει να ακολουθεί *σε όλες τις λεπτομέρειες* τις οδηγίες της μητρικής της εταιρίας. Ωστόσο, το ότι η ανωτέρω έκφραση δεν έχει το νόημα αυτό, καθίσταται σαφές αν ληφθεί υπόψη η μόνη δεσμευτική απόδοση της αποφάσεως στην ολλανδική γλώσσα («in hoofdzaak») όπως επίσης και αν γίνει σύγκριση με την απόδοση στη γαλλική γλώσσα στην οποία έγινε η διαβούλευση για την έκδοση της αποφάσεως («pour l'essentiel»).

76 — Κυρίως στην πιο πρόσφατη νομολογία του τονίζει το Δικαστήριο αυτές τις οικονομικές και νομικές σχέσεις [βλ. αποφάσεις *Metsä-Serla* κ.λπ. κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψη 27), *Aristrain* κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψη 96) και *Dansk Røringindustri* κ.λπ. κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 18, σκέψη 117) [βλ., επίσης, απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2007, *ETI* κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 2, σκέψη 49)].

77 — Είναι αυτονόητο ότι στη συνάφεια αυτή η χωριστή νομική προσωπικότητα της θυγατρικής εταιρίας δεν ασκεί επιρροή όπως επίσης και το γεγονός ότι μόνον ότι διαθέτει δικά της όργανα (βλ., συναφώς, παρατιθέμενες στην υποσημείωση 31 αποφάσεις *ICI*, σκέψη 132, *Geigy*, σκέψη 44, και *Continental Can*, σκέψη 15).

94. Επομένως, δεδομένου ότι έχει σημασία το γενικό πλαίσιο σχέσεων μεταξύ μητρικής και θυγατρικής εταιρίας, το Πρωτοδικείο ορθώς επισήμανε με τη σκέψη 65 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως τη σημασία των μεταξύ τους «οργανωτικών, οικονομικών και νομικών σχέσεων» αντί να περιοριστεί μόνο στην εμπορική πολιτική εν στενή έννοια.

95. Οι αναιρεσιεύσεις αντιτάσσουν ότι με τον τρόπο αυτόν στοιχειοθετείται αντικειμενική ευθύνη («strict liability») της μητρικής εταιρίας ενός ομίλου για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων από τις θυγα-

τρικές εταιρίες της, πράγμα το οποίο αντιβαίνει στην αρχή της προσωπικής ευθύνης.

96. Το επιχείρημα αυτό δεν είναι πειστικό.

97. Το γεγονός ότι η μητρική εταιρία ενός ομίλου, η οποία ασκεί αποφασιστική επιρροή επί των θυγατρικών εταιριών της, ενδέχεται να ευθύνεται εις ολόκληρον για τις παραβάσεις της νομοθεσίας περί συμπράξεων που αυτές διαπράττουν ουδόλως αποτελεί εξαίρεση από την αρχή της προσωπικής ευθύνης⁷⁸, αλλά αντιθέτως αποτελεί έκφραση της αρχής αυτής. Πράγματι, η μητρική εταιρία και οι θυγατρικές εταιρίες, οι οποίες υφίστανται την αποφασιστική επιρροή της, αποτελούν από κοινού φορείς μίας ενιαίας επιχειρήσεως κατά την έννοια του δικαίου του ανταγωνισμού και φέρουν την ευθύνη για την επιχείρηση αυτή⁷⁹. Στην περίπτωση που η επιχείρηση αυτή παραβαίνει εκ προθέσεως ή εξ αμελείας τους κανόνες του ανταγωνισμού, ήτοι το άρθρο 81 ΕΚ και το άρθρο 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ, τότε τούτο στοιχειοθετεί την κοινή προσωπική ευθύνη όλων των φορέων της στο πλαίσιο της δομής του ομίλου, ανεξαρτήτως αν πρόκειται για τη μητρική ή κάποια θυγατρική εταιρία⁸⁰.

98. Αυτή η μορφή ευθύνης της μητρικής εταιρίας στο πλαίσιο της νομοθεσίας περί συμπράξεων ουδόλως αποτελεί κάποιου είδους αντικειμενική ευθύνη («strict liability»).

Αντιθέτως, η μητρική εταιρία είναι, όπως προελέχθη, ένας από τους φορείς δικαιωμάτων επί της επιχειρήσεως η οποία παρέβη υπαιτίως τους κανόνες του ανταγωνισμού. Θα μπορούσε απλά να λεχθεί ότι είναι (από κοινού με όλες τις θυγατρικές εταιρίες που ίστανται υπό την αποφασιστική επιρροή της) η νομική ενσάρκωση της επιχειρήσεως η οποία παρέβη υπαιτίως τους κανόνες του ανταγωνισμού.

99. Βεβαίως, η μητρική εταιρία ενδέχεται, κατά τη διάπραξη της παραβάσεως, να μην εμφανίζεται άμεσα —π.χ. δια της συμμετοχής των δικών της στελεχών σε συναντήσεις των εμπλεκομένων στη σύμπραξη— στις προς τα έξω σχέσεις. Εντούτοις, τούτο ουδόλως επηρεάζει την προσωπική της (συν)υπευθυνότητα για την παράβαση. Ως μητρική εταιρία, η οποία ασκεί αποφασιστική επιρροή επί των θυγατρικών εταιριών της, κινεί τα νήματα του ομίλου επιχειρήσεων. Δεν μπορεί απλά να μετακυλήσει την ευθύνη της για τη διαπραχθείσα, στο πλαίσιο αυτού του ομίλου επιχειρήσεων, παράβαση του δικαίου του ανταγωνισμού μόνο στις επιμέρους θυγατρικές εταιρίες.

100. Τέλος, θα πρέπει να λεχθεί ότι οι αναιρεσείουσες προσάπτουν στο Πρωτοδικείο και έλλειψη αιτιολογίας. Θεωρούν «αόριστα» και «ακατάληπτα» τα στοιχεία που πρέπει να προσκομίζει στο Πρωτοδικείο μια μητρική εταιρία προκειμένου να μπορέσει να αποδείξει ότι μεταξύ αυτής και των θυγατρικών εταιριών της δεν υφίσταται οικονομική ενότητα⁸¹.

78 — Σε σχέση με την αρχή της προσωπικής ευθύνης, βλ., ανωτέρω, σημείο 39 των ανά χείρας προτάσεων και παρατιθέμενη στην υποσημείωση 26 νομολογία.

79 — Βλ. συναφώς, ανωτέρω, σημεία 42 και 43 των ανά χείρας προτάσεων.

80 — Στο ίδιο πνεύμα και η απόφαση ICI (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψη 141).

81 — Συναφώς, οι αναιρεσείουσες παραπέμπουν στη σκέψη 65 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

101. Και η αιτίαση αυτή είναι αβάσιμη. Η έννοια της οικονομικής ενότητας αποτελεί τρέχουσα νομική έννοια η οποία χρησιμοποιείται κατά κανόνα σε σχέση με το άρθρο 81 ΕΚ και το άρθρο 53 της Συμφωνίας ΕΟΧ. Όσον αφορά τα αποδεικτικά στοιχεία που πρέπει να προσκομίζονται, το Πρωτοδικείο δεν μπορούσε, όπως είναι φυσικό, να προβεί σε μια αποκλειστική απαρίθμηση, διότι, σύμφωνα με τα στοιχεία που το ίδιο παραθέτει, τα πάντα εξαρτώνται από τις περιστάσεις εκάστης συγκεκριμένης περίπτωσης⁸². Εντούτοις, από τις αναπτύξεις που ακολουθούν στην αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση καθίσταται κατά τρόπο απολύτως σαφές ποιο είδος στοιχείων ανέμενε το Πρωτοδικείο στη συγκεκριμένη υπόθεση⁸³.

102. Στην πραγματικότητα, σκοπός αυτής της τελευταίας αιτιάσεως των αναιρεσιουσών δεν είναι τόσο να προβληθεί η έλλειψη αιτιολογίας όσο, αντιθέτως, να θεθεί εν αμφιβόλω η ορθότητα των εκτιμήσεων του Πρωτοδικείου. Ως εκ τούτου, δεν πρόκειται να ευδοκιμήσει όπως ήδη ελέχθη.

103. Συνεπώς, και το δεύτερο σκέλος του λόγου αναιρέσεως είναι αβάσιμο.

82 — Βλ. σκέψη 65 in fine της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.
83 — Σκέψη 66 σε συνδυασμό με σκέψεις 67 έως 85 της αναιρεσιβαλλομένης αποφάσεως.

Γ — Σύνοψη

104. Επομένως, τα επιχειρήματα των αναιρεσιουσών προβάλλονται παραδεκτως, πλην όμως είναι αβάσιμα. Συνεπώς, πρέπει να απορριφθεί η αναίρεσή τους.

V — Δικαστικά έξοδα

105. Κατά το άρθρο 122, παράγραφος 1, του Κανονισμού Διαδικασίας, όταν η αίτηση αναιρέσεως απορρίπτεται, το Δικαστήριο αποφαινεται επί των εξόδων. Από το άρθρο 69, παράγραφος 2, πρώτη περίοδος, σε συνδυασμό με το άρθρο 118 του Κανονισμού Διαδικασίας συνάγεται ότι ο ηττηθείς διάδικος καταδικάζεται στα έξοδα, εφόσον υπήρχε σχετικό αίτημα του νικήσαντος διαδίκου. Δυνάμει του άρθρου 69, παράγραφος 2, δεύτερη περίοδος, του Κανονισμού Διαδικασίας, όταν οι ηττηθέντες διάδικοι είναι περισσότεροι του ενός, το Δικαστήριο αποφασίζει για την κατανομή των εξόδων.

106. Δεδομένου ότι η Επιτροπή υπέβαλε τέτοιο αίτημα και οι αναιρεσιούσες ηττήθηκαν σε σχέση με τους λόγους που προέβαλαν, πρέπει οι αναιρεσιούσες να καταδικαστούν στα δικαστικά έξοδα. Δεδομένου ότι άσκησαν από κοινού την αίτηση αναιρέσεως, ευθύνονται εις ολόκληρον για την καταβολή τους.

VI — Πρόταση

107. Βάσει των ανωτέρω εκτιμήσεων, προτείνω στο Δικαστήριο να αποφανθεί ως εξής:

- 1) Να απορρίψει την αίτηση αναιρέσεως.

- 2) Να καταδικάσει τις Akzo Nobel NV, Akzo Nobel Nederland BV, Akzo Nobel Chemicals International BV, Akzo Nobel Chemicals BV και Akzo Nobel Functional Chemicals BV να φέρουν εις ολόκληρον τα δικαστικά έξοδα.